

NEZNÁMÝ RUKOPIS DOBY PODĚBRADSKÉ

Studie k problematice politického zápasu panstva, rytířstva a panovníka o zemský soud v Čechách během XV. stol.

Jiří Jurok

I. Vnější a vnitřní kritika pramene

Pramen, kterým se tato studie zabývá, právnícký sborník vyšehradské kapituly,¹⁾ není nálezem novým. Přes vědomí o jeho existenci, nebylo však dosud provedeno hlubší zkoumání tohoto důležitého pramene, než jeho katalogizační záznam. Studie o rukopisech z roku 1975 přinesly článek I. Hlaváčka, v němž je první zmínka o tomto rukopisu v naší odborné historické literatuře: „Obsahuje dotud zřejmě neznámý text Práv zemských Ondřeje z Dubé (není uveden v edici F. Čády, *Ondřeje z Dubé práva zemská česká*, Praha, 1930, str. 90—104), opisy a překlady různých listin českých králů 14. a 15. století a bohaté výpisy z českých desk zemských téže doby (rovněž zřejmě nepoužit J. Emlerem v jeho *Pozůstatcích desk zemských etc.* I, II, Praha, 1870—1872).“²⁾

Předmět našeho kodikologického a posléze historického rozboru rukopis vyšehradské kapituly sign. Kvš. 374 je svým významem právním a zejména politickým, pramenem dosti ojedinělým. Protože je tento rukopis jako málokterý úzce spjat s politickými zápasy o moc v českém pohusitském státě mezi stavy a panovníkem, pokusili jsme se nalézt aspoň nějakou jeho obdobu mezi soudobými právními kodexy 15. a počátku 16. století. Nicméně mimo řadu rukopisů, obsahujících české právní knihy, jsme našli pouze jedinou určitou shodu, která se dá vykládat politickým zájmem a určením. V několika rukopisech, např. v knihovně Národního muzea sign. I F 23 a IV E 28 z poč. 16. stol. a v E 13,³⁾ v bývalé Univerzitní kni-

¹⁾ Tento článek je výtahem z mé rigorózní práce, obhájené v roce 1980 na katedře archivnictví a československých dějin FF UK v Praze. Je mou milou povinností poděkovat doc. Ivanu Hlaváčkovi za četné rady týkající se všestranného zhodnocení rukopisu, a to tím více, že doc. I. Hlaváček, mne na tento rukopis upozornil. Rukopis je uložen v SÚA, ve fondu vyšehradské kapituly pod novou sign. KVš 374. Stará sign. byla VI D4. Na tuto otištěnou stať bude navazovat v příštím čísle *Právněhistorických studií* edice neznámých výpisů z desk zemských, listu panstva králi Jiřímu z Poděbrad asi z r. 1458 a listiny Václava IV. z r. 1398, t. j. zde uváděných příloh I.—III.

²⁾ I. H l a v á č e k, *Z dějin vyšehradské kapitulní knihovny ve středověku*, StR, XIV, 1975, str. 14, pozn. 15.

³⁾ F. M. B a r t o š, *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze*, I, Praha 1926, str. 45, 212 a 271.

knihovně XVII C 22 a XVII F 23 z druhé poloviny 15. stol.,⁴⁾ totiž nalézáme opisy Zikmundova majestátu z r. 1437 o obsazení zemského soudu pány a rytíři „Ustavení a zjednání pánův a zeman země české za císaře Siegmunda,“ a současně ve všech jmenovaných případech (kromě jednoho), hned po něm následují opisy prvních výnosů zemského soudu po jeho obnovení r. 1454, jež v první řadě měly pojistit šlechtě a městům právní fixaci majetkových zisků z husitské revoluce a bezvládní. Jinou shodu můžeme zjistit v zájmu o zachycení výpisů ze zemských desk, např. v rukopisech knihovny Národního muzea, kodexu talmberském asi z r. 1510 I A 1, kodexu hořovickém z přelomu 15. a 16. století II C 2⁵⁾ a v knihovně Univerzitní XVII C 22 a XVII F 23⁶⁾ aj. (srv. dále str. 52). Zde šlo pouze o shodu formální, neboť jak uvidíme v našem kodexu, hrají zde výpisy ze zemských desk zcela určitou a odlišnou historickou roli.

Osudy rukopisu po jeho zhotovení pravděpodobně v okruhu zemského soudu (čehož se dotkneme níže) jsou dlouhou dobu nejasné. Prvním jeho jistým majitelem byl T. Berghauer, neboť jediný a první nepochybný doklad se váže k němu, je jím vlastnický přípisek na fol. 1r našeho rukopisu, psaný latinkou „Ex libris Thome Berghauer, presb(iteri) eccles(iae) Wysh(ehradensis).“ Jedná se o děkana vyšehradské kapituly a archiváře, knihovníka a kaplana kapituly svatovítské Thomase Adalberta Berghauera,⁷⁾ který roku 1713 pořádal knihovnu svatovítské kapituly (zde mohly být i materiály zemského soudu) a zasloužil se o oddělení rukopisů od knih.⁸⁾ Od něho se z jeho pozůstalosti rukopis dostal do majetku vyšehradské kapituly. Tomu by nasvědčoval soupis Berghauerových rukopisů, zhotovený k jejich prodeji po jeho smrti roku 1760. Zde na fol. 7r nacházíme v rukopisech a knihách foliového formátu „Dissertationes de iure nobilitatis“, ohodnocený na dva krejcare,⁹⁾ pod kterýmžto názvem se mohl skrývat náš rukopis. Pro jeho malé ohodnocení zůstal v archivu patronátní instituce, již představovala vyšehradská kapitula.

Obraťme se nejprve k vnějšímu rozboru našeho právního rukopisu. Jeho dosti červotočem poškozené a olámané dřevěné desky, které nesou náznaky uzavíracích řemínků či spon, ukrývají 192 papírových fólií, výškového foliového formátu 25x15 cm, v částečně polorozpadlých složkách. Hřbet kodexu je tvořen třemi

⁴⁾ J. T r u h l á ř, *Katalog českých rukopisů c. k. Veřejné a Univerzitní knihovny pražské*, I, Praha, 1906, str. 37 a 99.

⁵⁾ F. M. B a r t o š, cit. práce, str. 1 a 72.

⁶⁾ J. T r u h l á ř, cit. práce, str. 37 a 99.

⁷⁾ A. P o d l a h a, *Series prepositorum, decanorum, archidiaconarum aliorumque praelatorum et canonicorum S. Metropolitane ecclesiae Pragensis a primordiis usque ad presentia tempora*, Praha 1912, str. 212. T. A. Berghauer byl kaplanem děkana svatovítské kapituly P. J. Axlara (Boëmus Vasicensis) a sám vlastnil rozsáhlou knihovnu.

⁸⁾ A. P o d l a h a, *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské*, II, Praha 1910, str. VI.

⁹⁾ SÚA Praha, Archiv kolegiátní kapituly vyšehradské, Kvš, 25, inv. č. 218, XX, fasc. 1: Inventarium seu computus post defunctum dominem Berghauer exceptis funeralibus, fol. 7r, č. 110.

svazy po dvou provázcích, které prostupují složkami a dosud účinně chrání jednotu rukopisu; mimo závěr, který obsahuje jednu volnou složku, přidanou po dohotovení rukopisu. Tato složka nebyla patrně vložena najednou, čemuž nasvědčuje její odlišné složení, nespojují se totiž ústřední dvoulisty:

	188	189
187		190

jako u ostatních kvaternů, naopak je tvořena triniem 186—188 a binii 189—190. Poslední domnělé fólium 193 je otisk předchozího na předešlí.

Téměř celý rukopis je psán česky, pouze některé výpisy z desk zemských latinsky. V českých textech je vedle sebe v celém rukopise použit jak druhý systém spřežkového pravopisu, tak pravopis diakritický hlavně pro ž, ř, č, š, ť, ň a dlouhé i a ie, které je dlouženo jednou či dvěma malými čárkami. Měkčení je značeno háčky nebo pouze tečkami, někdy je současně použito diakritického znaménka a spřežky: např.: rž, šs, cž (viz ediční poznámky). Celkem často se setkáváme se ztrátou jotace u ě. Barva inkoustu je světle hnědá, což značí, že se psalo dubénkovým, světlým inkoustem. Nadpisy kapitol jsou vyvedeny červeným inkoustem a iniciály, které jsou majuskulní, modrou a červenou barvou. To vše svědčí o jistých nárocích na úpravu, vzhled a čitelnost rukopisu, který měl být v mezích možností svého pořizovatele i podmínek určení ne sice reprezentativním, ale kaligrafickým užitkovým dílem. Malířskou výzdobu nenacházíme žádnou. Snahu o čitelnost sledujeme v linkování rukopisu, které přichází ob stránku střídavě. Mimo text na několika místech narážíme na marginální a interlineární poznámky,¹⁰⁾ psané notulou, inkoustem červené a hnědé barvy. Tyto poznámky glosují příslušný text. Další poznámky asi z 19. století jsou psány latinkou, ovlivněnou kurentem,¹¹⁾ třetí typ poznámek je psán latinkou 20. století.¹²⁾

Fólia jsou popsána pozdně gotickým písmem, které zachovává formu a úhel gotického písma, ale postrádá již dvojité lámání linií. Typ písma je blízký gotické minuskule svou úpravou, ale od ní se odlišuje ligaturami některých slabik, což naznačuje přechod ke zběžnější formě gotické minuskuly. Tahy nejsou stínovány ani řezány, naopak se vyznačují jednotnou šíří, takže připomínají tzv. kreslené písmo. Duktus písma — mnohde je spojován, např. ligatury slabik s r: re, ra, ru; s l: le, al a další: dy, ti, te, di, ale i spojení, přesahující jednu slabiku, jako třeba rati aj. Občas se objevuje unciální d a koncové s, kterým ojediněle píše i začíná, uprostřed slova píše ostré s. Pouze na fol. 148 se objevují protažené vlascové dřívky u g, y, p, d. Úhel písma ve velké většině směřuje doleva, u některých písmen,

¹⁰⁾ Jedná se o folia 68r, 72rv, 73v, 74r, 84v, 85rv, 86v, 94r, 95rv, 97rv, 98r, 111r. Pochází pravděpodobně z doby blízké vzniku rukopisu.

¹¹⁾ Na foliu 136v, 139r, 178r, 141r.

¹²⁾ Zdá se, že jde o badatelskou poznámku, která obsahuje výpis jmen v textu pro r. 1421 na fol. 27v, obdobná na fol. 28v a 30r.

zvláště samohlásek a, o, e, k, b, z, je tomu naopak. Modul písma je přibližně jedna ku jedné až 1,2:1 (výška:šířka).

Jestliže bychom měli zařadit písmo našeho rukopisu do vývoje písma v Čechách, potom opřeme-li se o hlavní změny charakteru gotického písma v jeho posledním závěrečném období, musíme písmo našeho rukopisu, jež nezachovává sevřenost a tvar gotické minuskuly a postrádá lámání a stínování, datovat okolo roku 1500 a později. Všechny tyto znaky a navíc kreslenost písma hovoří, že v našem případě byla překročena hranice gotické textury a tento typ je nutno klasifikovat jako českou bastardu.¹³⁾ Že se jedná o bastardu je velmi pravděpodobné, podle toho, co víme o kodexové produkci nejen na našem území, ale i ve Francii, Německu a Polsku.¹⁴⁾ Při bližším určení bych se přikláněl k názoru, že jde o nekaliografickou větev české bastardy.¹⁵⁾ V této době, v XV. a na počátku XVI. století, v podstatě bastarda přebírá funkci gotické minuskuly, přičemž vyhovuje rychle rostoucímu množství různých teologických, právních a historických rukopisů.¹⁶⁾

Při přesnějším určení datace je možno se opřít o V. Vojtiškova faksimilia, podávající vývoj písma v českých zemích v ukázkách zejména pražského písemného materiálu.¹⁷⁾ Písmo našeho rukopisu se svou formou, sklonem, duktem a celkovým vzhledem blíží typu písma zachyceného zde na tabulce XXVII B z roku 1516. Tato ukázka přesně obráží změny, vytčené výše při rozboru písma našeho rukopisu a které měnily charakter gotického písma v jeho závěrečné etapě.

Správná datace rukopisu musí být podložena všestranným rozbořem, použitím všech účelných metod, spějících k jednomu cíli.¹⁸⁾ Jak uvidíme, s pomocí filigránů, označujících výrobce papíru, můžeme celkem dosti přesně datovat vznik rukopisu. Zjišťujeme, že většina papírových fólií je původu severoitalského, s filigránem ve tvaru koruny s dvěma oblouky, podle G. Piccarda patřící do skupiny typu XIII 6, podle C. M. Briqueta k typu 4922.¹⁹⁾ Oba se shodují v dataci výroby, podle přesnějšího Piccardova vymezení do let 1500—1524. Původní

¹³⁾ K vývoji české bastardy P. S p u n a r, *L'évolution et la fonction de la batárde en Bohême et en Pologne*, *Studia źródłoznawcze*, VI, 1961.

¹⁴⁾ B. B i s c h o f f, *Paläographie*, Berlin 1957, str. 48 an., E. C r o u s — J. K i r c h n e r, *Die gotischen Schriftarten*, Lipsko 1928, str. 25 an., zde jsou podrobně rozepsány jednotlivé oblastní bastardy v Německu a přidány jejich pěkné ukázky.

¹⁵⁾ M. V i k, *Paleografický rozbor Jenského kodexu*, *Sborník historický*, XIV, 1965, str. 54, kde byly rozlišeny dvě větve české bastardy, přičemž autor poznamenává, že písmo české bastardy z poč. XVI. stol. poněkud usnadňuje dataci svého vzniku, neboť ve své závěrečné etapě probíhá rychlejším vývojem a vrcholí krizí kolem r. 1520, po němž se rychle ztrácí z rukopisných památek. Děje se tak v období změn, vystřídání gotického písma písmem humanistickým, srv. L e o S a n t i f a l e r, *Bozner Schreiftschriften der Neuzeit 1500—1851*, Jena 1930, str. 35.

¹⁶⁾ A. G i e y s z t o r, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Varšava 1973, str. 139.

¹⁷⁾ Václav V o j t i š k e k, *Vývoj městských knih v Československu ve světlotiskových ukázkách*, Praha 1928—1931, ukázka XXVII B.

¹⁸⁾ J. Š e b á n e k, *Datování rukopisů*, Knihovna, 1957, str. 28.

¹⁹⁾ Gerhard P i c c a r d, *Die Kronenwasserzeichen*, I, Stuttgart, 1961, str. 47—48 a C. M. B r i q u e t, *Les Filigranes, Dictionnaire historique des marques du papier*, Lipsko 1923, str. 296.

rozsah fólií, s nímž se původně počítalo, byl patrně během práce na rukopise překročen, již fol. 155 a 158 jsou dokonce vybaveny fligránem zcela jiného typu. Jedná se o volskou hlavu s křížem, podle Piccarda typ XVI 74.²⁰⁾ V celém rukopise se objevuje pouze na jednom archu a zdá se, že byl použit v důsledku krajní nouze. Od další složky počínajíc fol. 163 je používán podobný, leč jiný typ koruny s dvěma oblouky a sice typ XIII 17.²¹⁾ Je zajímavé si všimnout, že první změna filigránu na fol. 155 a druhá na fol. 163 korespondují s rozsahem umístění druhé skupiny výpisů z desk zemských, která začíná fol. 151.

Typ papíru s korunou XIII 17 se vyráběl zvláště v Tyrolsku v letech 1500—1522. Typ papíru s volskou hlavou se vyráběl pouze v jediném místě Markgröningen a pouze jediný rok — a to roku 1519. To ovšem znamená, že r u k o p i s m o h l b ý t n a p s á n b u d' k o l e m r o k u 1 5 1 9 (1 5 1 8 — 1 5 2 0) a první část před fóliem 155 je tedy opsána z téhož roku 1519, nebo byl celý rukopis napsán počátkem dvacátých let XVI. století. Tato druhá možnost je méně pravděpodobná, neboť po roku 1520 česká bastarda rychle mizí z písemných památek.

Všimneme si obsahové skladby našeho rukopisu. Na čelné místo jsou stavena *Práva zemská česká Ondřeje z Dubé*, počínající incipitem *Právo zemské české*, po němž následuje kapitola 1. *O zemském právu svobodném*.²²⁾ Jsou vynechány v některých rukopisech se vyskytující seznamy nejvyšších zemských úředníků, z Čádovy edice chybí články 1 až 9. Kniha Ondřeje z Dubé je rozepsána v našem pramenu od prvního po fol. 39v, kde se končí po posledním článku 154 Čádovy edice explicitem „Tuto nyní v tom kusu svrchu psaném práva dosti bud“. Po srovnání s edicí jsme zjistili, že číslování článků se neshoduje, což je pochopitelné, články č. 25, 26, 27, 28, 29 (část), 46, 47 a 130 z edice v rukopise nejsou. Mimoto ztraceno jedno folium mezi 6. a 7. fol. textu. Zjištění filiace je velmi složité, neboť jestliže jeden znak určuje příslušnost k jedné skupině, druhý znak příslušnost této skupině odpírá. Nejvíce náznaků mluví pro třetí stupeň skupiny B, kam patří pět typů b II₁, b II₂, b II₃, b III₁ a b III₂.

Folium 39v počíná se incipitem „Tuto se pak počíná druhý kus také o práviech zemských pána starého z Rožmberka a nejprve o komornících“ *Kniha Rožmberská*.²³⁾ Zabírá nejvíce místa v našem rukopise od folia 39v do fol. 64v a od fol. 98

²⁰⁾ G. Piccard, *Die Ochsenkopfwasserzeichen*, I., Stuttgart, 1966, str. 236.

²¹⁾ T ý ž., *Die Kronenwasserzeichen*, I, str. 48.

²²⁾ Nejlepší edice a rozbor pramene u F. Č á d y, *Nejvyššího sudího království českého Ondřeje z Dubé práva zemská česká*, Praha 1930. Mimo ni vydána „Kniha Ondřeje z Dubé“ Františkem Palackým in: *Archiv český*, II, Praha 1842 a H. Jirečkem, *Codex juris Bohemici*, Praha 1870, II, 2.

²³⁾ U Knihy Rožmberské naléhavě voláno po nové edici, přesto stále dobře slouží V. Brandlovo vydání, s komentářem: *Kniha Rožmberská*, Kritické vydání opatřené poznámkou a glosářem, Praha 1870. U. H. J i r e č k a, *CJB*, II, dvě zcela jiná řazení článků ve dvou oddílech A a B, navíc proti jiným edicím čl. 201 a 240. Dobré vydání též od F. P a l a c k é h o, *Kniha starého pána z Rosenberka*, AČ, I, Praha 1840.

do fol. 107v a obsahuje články 1 až 298 z Brandlovy edice, přičemž článek 215 začíná na fol. 64v a pokračuje na fol. 98r. To svědčí o nepřesném rozvržení práce na jednotlivé složky, takže rukopis byl špatně svázan. Na fol. 107v končí explicitem „A tak se skonávají tato práva, jež jest měl pán z Rožmberka“. Kniha Rožmberská z přelomu XIII. a XIV. století je nejstarší literární památkou, uchovanou v našem rukopise.²⁴⁾ Typových variant je takové množství, že snáze lze určit, které typy nepřipadají v úvahu. Jsou to: H, H₂ — krátký zlomek, L — Statula Karoli IV, L₂ — Leges antiquae regni Boemiae, M.²⁵⁾ Více se kloníme k názoru, že půjde o některou z variant druhé verze Knihy Rožmberské, jak je rozlišil F. Palacký, z první poloviny XV. století podle rukopisu pražské Univerzitní knihovny, sign. XVII F 49.

Třetí právní sbírkou je *Řád práva zemského*,²⁶⁾ české zpracování Ordo iudicii terrae, vydaného r. 1365 Karlem IV. Začíná incipitem na fol. 107v „Počíná se opět jiný Řád zemského práva a najprve o hlavu takto“. Řád v našem rukopise je pravděpodobně úplný, přestože po fol. 109 je náhle přerušen a na dalším fol. 110 nacházíme zápis o zemských škůdcích. Pokračuje totiž na fol. 65r až 90r, kde je celý dopsán až po poslední článek 100. Zbytek této části, která byla špatně svázána a tím zařazena do Knihy Rožmberské, tvoří na fol. 90r až 97v počátek výpisů z desk zemských. (F. Palacký určil dvě verze tohoto průvodce českým právem poloviny XIV. století, latinskou o jedné recenzi z druhé poloviny XIV. století a druhé z první poloviny XV. století a verzi českou, kterou datoval do XV. století.)

Následuje zvláště cenná skupina královských listin a majestátů a první skupina výpisů ze zemských desk, uvozených předpisem listu českých pánů českému králi, která má pro nás obzvláštní význam a je klíčem k odhalení charakteru a původu vzniku předlohy rukopisu. V této souvislosti se dotkneme pouze základního popisu této části našeho pramene.

Skupinu obsahově uvozuje list českých pánů neadresovanému českému králi na fol. 124v až 131v. Z určitých náznaků, zvláště z toho místa, kde se čeští pánové obrací ke svému králi jako „z kořene řádu našeho poštěho“ tj. v nové češtině: z rodu, pocházejícího z našeho stavu a apelují na jeho stavovskou příbuznost s českým panstvem, jednoznačně určujeme, že a d r e s á t e m l i s t u m ě l b ý t č e s k ý k r á l J i ř í z P o d ě b r a d . List žádá na králi, aby rozhodl ve prospěch českého panstva, zastoupeného na zemském soudě, v otázce oprávněnosti přítomnosti zástupců stavu rytířského na jednání „ve šraňcích“ zemského soudu a při vynášení potazů. Tvrdí, že za předchozích českých panovníků nikdy příslušníci nižší šlechty nebyli členy zemského soudu, což dokládá listinami Karla IV., Vác-

²⁴⁾ V. B r a n d l , cit. edice, str. 9. O knize Rožmberské pojednal H. J i r e č e k , Kniha starého pána z Rožmberka, Časopis Českého muzea, 1862.

²⁵⁾ AČ, I, str. 448, vyd. F. P a l a c k ý .

²⁶⁾ Vydal a stručným výkladem opatřil F. P a l a c k ý , „Řád práva zemského latině a česky,“ AČ, II, Praha 1842.

lava IV. a odvolává se na rozhodnutí císaře Zikmunda v té věci. Vidíme, že zde běží o proslulý spor české vyšší a nižší šlechty o právo „sedání v lavicích“. Tento poznatek nám bude klíčem k celému rukopisu. Jestli jsme se mohli ptát, zda výpisy z desk zemských měly za účel uchovat právní převody majetku z doby husitského revolučního hnutí, či shrnout vzory právních jednání z doby předhusitské, z listu zjišťujeme, že běží o důkazní prostředek o výlučné účasti pánů na soudním rozhodování zemského soudu, i když částečně můžeme přihlédnout k výše naznačené druhé variantě.

Na fol. 132v až 133v je opsán majestát císaře Zikmunda z roku 1437, jímž na jihlavském sněmu vyneseno rozhodnutí v prvním vážném střetu českých pánů a husitskými válkami posílené české nižší šlechty o rozdělení jednotlivých míst na zemském soudě.²⁷⁾ Následuje na fol. 134r—135v listina Karla IV. z roku 1355, kterou Karel IV. odvolává svůj zákoník *Majestas Carolina*.²⁸⁾ V opsané listině téhož panovníka z roku 1378 na fol. 135v—138v zjišťujeme jeden z četných opisů Karlova Řádu mincovního.²⁹⁾ První dvě listiny Václava IV. vyhlašují právní nařízení tohoto panovníka, vynucené na něm panskou jednotou — tak listina z 9. 10. 1398 na fol. 139r—142v upravuje podle komentáře v listu českých pánů Jiřímu Poděbradskému povyšování mezi knížata a „konšele a soudce zemské“,³⁰⁾ ve skutečnosti pojednává o sporu Petra z Vartenberka co privilegovaného kmeta zemského, druhá z 5. 1. 1405 na fol. 141r—142r se týká popravců a vynášení panských nálezů.³¹⁾ Rozhodčí výrok uherského krále Zikmunda a moravského markrabě Jošta mezi králem Václavem IV. a panskou Jednotou po skončení prvního panského odboje r. 1395 zachycuje list z 2. 4. 1396 na fol. 142v—144v, ve kterém byly obsaženy všechny hlavní požadavky českého panstva.³²⁾ Ústup Václava IV. vítěznému prvnímu panskému odboji, vedenému Jindřichem z Rožmberka, obráží listina na fol. 145r—148v z 30. 5. 1395, tzv. „žebrácký zápis,“ pojednávající o dosazování královské rady, obnovení krajských soudů a řadě dílčích výdobytků vyšší šlechty.³³⁾

²⁷⁾ Listina se v originále nezachovala, pouze v kopiích archivu v Třeboni. W. A l t m a n n, *Regesta Imperii*, XI, Innsbruck 1896, str. 391, č. 11 643. V plném znění v AČ, II, Praha 1842.

²⁸⁾ Otištěna v AČ, III, str. 65, také u H. J i r e č k a, *CJB*, II, 2, str. 101, dále *RBM*, VI, 1, Praha 1928, str. 82, č. 143.

²⁹⁾ *CJB*, II, 3, str. 169n.

³⁰⁾ Pokud jsem mohl zjistit, není listina vydána, a proto ji otiskuji v příloze III (v příštím čísle PHS).

³¹⁾ Jak ukazuje F. M. Bartoš, panské jednotě zde šlo v první řadě o vytlačení měst z krajských poprav. F. M. B a r t o š, *Čechy v době Husově 1378—1415*, ČD, II, 6, Praha, 1947, str. 211, listina tištěná in *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*, II, Praha 1895, str. 1000an., č. 771.

³²⁾ *CDM*, XI, Brno 1885, str. 286 až 288, č. 309.

³³⁾ AČ, I, str. 56—58. Tuto listinu uvádí F. Palacký jako částečnou odpověď na druhou otázku Oldřicha z Rožmberka k počtu kmetů na zemském soudě a jejich urozenosti z jeho dopisu úředníkům zemského soudu r. 1447. Palacký vykládá smysl otázky tak, že Oldřichovi nešlo o pouhé poučení, ale o shledání právních dokumentů. To by nevyklučovalo případnou účast Oldřicha z Rožmberka na zpracování předlohy našeho právního sborníku, více ve stadiu příprav a podkladů,

Jestliže obsahově uzovoval skupinu královských listin a výpisů z desk zemských list českých pánů králi Jiříkovi Poděbradskému, opírající se v majestátu císaře Zikmunda o slíbené definitivní rozhodnutí sporu a četné výsady, ukořistěné českým panstvem od českých panovníků Karla IV. a Václava IV., potom formálně počínala uvnitř špatně svázané složky na fol. 90r až 97v a pokračovala na fol. 110r. V této špatně svázané části je na prvním místě uveden nález o šesti bodech ze 7. července 1454 o pokojné držbě statků, o zemských škůdcích, o statcích úředníků zemských desk a pod. Po něm přicházejí výpisy první skupiny z desk zemských, bohatě glosované poznámkami, psané notulou, na fol. 95r: „Tuto má státi pře Mikšíka z Chrustěnic, druhá Jana z Rožmitála, třetí Markéty z Jankova, čtvrtá Bočka z Poděbrad, těch hledaj dole, najdeš je po řadě“, které dokazují spojitost první a druhé skupiny výpisů z desk zemských. Tato první skupina výpisů na rozdíl od druhé v závěru rukopisu většinou obsahovala výpisy z padesátých let XV. století. Jsou to poslední datovatelné části pravděpodobné předlohy rukopisu podle jeho obsahu, nabízí se otázka, zda právní výnosy a rozsudky zemského soudu sem nebyly zapisovány současně s relací k zemským deskám. Předně jsou zde zapsány právní nálezy ve věcech majetkových, týkajících se zisků české šlechty a měst v husitském revolučním hnutí na úkor církve. Tak nález z 2. 6. 1456 o pokojném držení statku po třech letech a 18 týdnech od osazení zemského soudu za Ladislava Habsburka na fol. 116v, též znovu na fol. 118r. Zabezpečení odúmrtí, spadajících na krále Ladislava pro jejich držitele, znamenal nález z 3. 10. 1457 na fol. 119v, kde se praví: Odúmrté v pokojném držení majitelů po tři roky a 18 nedělí od osazení zemského soudu, spadají na jejich dosavadní vlastníky.³⁴⁾ Dále pak starší nález z 28. 1. 1437 o vkladech prodejů statků během husitské revoluce, kdy „desky nešly“, do zemských desk vždy o suchých dnech na fol. 120r.³⁵⁾

Mimo tyto nejdůležitější nálezy, vážící se k obnovení činnosti zemského soudu na krátko r. 1437 a na delší čas od roku 1454, je zde podchycena řada právních ustanovení, zasahujících do veřejné sféry, např. o stíhání zemských škůdců na fol. 97v a pokračuje na fol. 110r, o nepřijímání zemských škůdců na fol. 110v,³⁶⁾ o zrušení a stavění všeho násilí a opovědi na fol. 110v, o podmínkách pŕihonu na nejvyšší zemské úředníky a kmety na fol. 111r, o utvoření spolku pouze se svolením

než vlastního řízení práce na rukopise. F. P a l a c k ý, Pomůcky k poznání staročeského práva i řádu soudního, ČČM, 1835, IX, str. 440. Psaní Oldřicha z Rožmberka v AČ, III, str. 39 a u B. R y n e š o v é, Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka 1418—1462, III, Praha 1937, str. 176 an., č. 243.

³⁴⁾ Obě dvě ustanovení u R. U r b á n k a, Věk poděbradský, ČD, III, 3, str. 39. V plném znění in AČ, II, str. 124, taktéž přejaty do Vladislavského zřízení zemského.

³⁵⁾ J. B ů m l e r, Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum, II, Praha 1872, str. 150, A2.

³⁶⁾ Snad jde o obnovené nálezy o zemských škůdcích, přijaté r. 1402 a 1404 zemským soudem. F. M. B a r t o š, ČD, II, 6, str. 210.

ním krále na fol. 111r, o vytasení meče na zemském soudě na fol. 112rv,³⁷⁾ o výplatě prodaného zboží královského, církevního a jiného na fol. 112r. Následuje řada ustanovení z oblasti práva soukromého a majetkového, např.: o pûhonu na odprodaný statek na fol. 114r, o kupu na fol. 114v, o podmínkách pohnání na fol. 117v, o ležení na fol. 118v, o řádném předložení pravosti listu na fol. 118v. Jsou zde zaznamenány pûhony na nejvyšší zemské úředníky: na Jindřicha z Rožmberka na fol. 113r (bez data), na nejvyššího sudího Mikuláše z Hazmburka na fol. 115r a na nejvyššího purkrabího Zdeňka ze Šternberka z r. 1455 na fol. 118r. Zbytek této první skupiny výpisů vyplňují kusy z roku 1321, 70. a 80. let XIV. století a prvního dvacetiletí XV. století, které se opakují ve druhé skupině.³⁸⁾ Jak je vidět, tato první skupina výpisů z desk zemských je velmi důležitá, neboť ukazuje, kam se soustřeďoval hlavní zájem české feudality po nejvýznamnějších právních otázkách obnovené feudální monarchie.

Druhá skupina výpisů z desk zemských je cennější právě v tom, že většinou právě ona přináší třicet nových deskových zápisů, jež jsem v Emlerově edici nenalezl, nebo jež podávají lepší a širší znění (bude otištěno v PHS č. 28, příloha I.). Je umístěna na samém konci rukopisu na fol. 151 až 192 po prázdných fóliích 149 a 150. Celkový počet dosahuje 105 kusů, pocházejících z let 1321 až 1411. Nejstarší neznámé výpisy se skládají ze sedmi latinských, z let 1337—1366, které značí opsané originály, zbytek je psán česky, pravděpodobně opsáno buď též ze zemských desk, nebo z různých kolujících překladů, což platí zejména pro opisy do r. 1420, neboť v době předhusitské byly vedeny desky zemské latinsky. Tzn., že všechna latinská znění (česká znění potom po r. 1437) mají formu výpisů z desk zemských, zatímco česká znění z předhusitské doby jsou z největší části buď přímo písařem předlohy rukopisu z desk pořízené překlady, nebo opisy těchto překladů z jiných zdrojů. Protože nemůžeme rozlišit u českých znění do r. 1420, kdy jde o přímé (tj. originálu velmi blízké) a kdy opsané překlady, neodlišujeme je terminologicky a užíváme i u nich pojmu „výpisů“. Narazili jsme na bilingvismus deskových zápisů, který neodráží v zásadě (mimo skupiny českých výpisů z 50. let XV. stol.) pouze rozdíl formální, stupeň blízkosti originálu, ale zdá se, že české výpisy byly přeloženy účelově, protože obsahovaly více příklady řešení sporů (i mezi králem Václavem IV. a členy panské jednoty) a způsob vynášení panských potazů, zatímco u latinských byl kladen větší důraz na vytčení všech přisedících z urozených panských rodů. To mělo dokládat držení zemského soudu českou vyšší šlechtou od jeho založení, které bylo pravděpodobně mylně pokládáno do let vlády Jana Lu-

³⁷⁾ Nové tři nálezy se opakují na fol. 111, 123rv, 175v, 176r, tištěny in. J. E m l e r, *Rel. tab. I*, Praha 1870, str. 479, S 19, poslední nález na fol. 112rv, 122rv, 177r, in. *Rel. tab. I*, str. 455, 09.

³⁸⁾ Na fol. 111v a 176r in *Rel. tab. I*, str. 480, U 13, na fol. 112r a 177r in *Rel. tab. I*, str. 481, U 26.

cemburského.³⁹⁾ Poukaz na obsazení zemského soudu od jeho počátku vyšší šlechtou nacházíme na fol. 188v: „A takových listuov za krále Jana slavné paměti v dsky vložených ubrmanstvie, věny, trhuov jest mnoho, ješto se tu všudy páni jmenují“.

Podívejme se nyní na nejvýznamnější neznámé výpisy z první i druhé skupiny výpisů z desk zemských, které podáváme chronologicky v příloze I (našeho článku v PHS č. 28), jejichž rozmístění uvnitř obou výpisů ukazuje rejstřík všech výpisů v rukopise obsažených — viz tamtéž. Z 12 neznámých latinských výpisů jich většina podává doklad o složení zemského soudu: č. 1, 4, 7, 11, 19, 24, 26, z let 1337—1411. Neúplné jsou č. 6 a č. 10 z r. 1365; první potvrzuje, že v předhusitské době místo zasedání zemského soudu nebylo úzce spojeno s Pražským hradem (jako zejména po vystavění Ludvíkova křídla se síní zemského soudu a zemských desk Benediktem Rejtem z Pístova po r. 1505), ale konalo se i v klášterech, jako zde s účastí Karla IV. na Zbraslavi, nebo r. 1402 za Zikmundovy přítomnosti v klášteře sv. Jakuba ve Starém Městě pražském. Ze zbylých jeden výpis, č. 5, je z knih půhonných z r. 1350 a dva, č. 2 a 3 z r. 1337, z desk trhových (jinak ojedinělé z neznámých výpisů). Nejobsažnější výpis, č. 3, z r. 1337 vypovídá o zápisu věna příslušníkem nižší šlechty Věnkem z Popovic, na vsích Levině, Popovicích a Koněprusích, své manželce a dceři v ceně 80 a 70 kop grošů pražských.

Z neznámých českých výpisů jsou bezesporu nejdůležitější a nejzajímavější ty, jež se dotýkají celostátních záležitostí z oblasti práva veřejného nebo sporů, v nichž na jedné straně vystupuje královská moc a na druhé šlechta. Tři výpisy svědčí o protikrálovské politice panské jednoty za Václava IV.: v č. 13 z r. 1397 je zachycen rozsudek zemského soudu, přisuzující hrad Žirotín Habšovi, řečenému Otčival, oproti Václavu IV., kterýžto spor byl definitivně ukončen počátkem roku 1405,⁴⁰⁾ v č. 15 z r. 1402, jež poznamenává relaci k zemským deskám výnosů, učiněných za podpory uherského krále Zikmunda v klášteře sv. Jakuba⁴¹⁾ a v č. 20 z r. 1406, jímž se předvolávají k zemskému soudu Václavem IV. pronásledovaní zemští škůdci Hanuš Lipský z Rataj, Erhart ml. z Kunštátu a Bechyně, Jan Švamberk, Otík a Petr z Chrastu, Puota ze Skály, Jindřich Lacembok a Jan

³⁹⁾ Z tohoto obecného povědomí snad vyplynul pozdější Hájkův výmysl o založení desk zemských Janem Lucemburským r. 1321, odkud pocházejí i naše dva nejstarší výpisy na fol. 121v in Rel. tab. I, str. 401, A 36 a fol. 179r in Rel. tab. I, str. 400, A 27. K tomu poznamenejme, že zemské desky vznikly z činnosti zemského soudu, zformovaného v podstatě za Přemysla Otakara II. v letech 1255—1260, asi v rozmezí let 1260—1278. Z. Fiala, *Desky zemské a dvorské*, in: *Česká diplomatika do roku 1848*, Praha 1971, (2. vyd.), str. 154.

⁴⁰⁾ F. M. Bartoš, *ČD*, II, 6, str. 210.

⁴¹⁾ Tyto nálezy cílily především k úplnému zničení Václavových straníků, v první řadě zákazem všech odbojů a jmenováním popravců z řad Zikmundových stoupenců. F. M. Bartoš, *ČD*, II, 6, str. 142. U nás doklad, že mimo 15.—18. Z. se zasedání zemského soudu asi mimořádně konalo i 25. 2. 1402.

Chudoba z Ralska a Vartenberka před jejich smířením s králem v květnu a srpnu téhož roku. Poslední nález citací Otíka a Petra z Chrastu potvrzuje dohad Bartošův o jejich zapojení do tohoto panského odboje, jež Bartoš dokládá dobýváním jejich hradu Věžka u Plzně.⁴²⁾ Z pohusitské doby je tu (snad z knih památných) v č. 30 z r. 1455 zachycen nález, sankcionující povinnost feudálů předložit svá majetková práva v souvislosti s revizí pozemkového vlastnictví⁴³⁾ a v č. 28 z r. 1454 nález, jímž nejvyšší sudí Mikuláš Zajíc z Hazmburka upravuje platy a odměny řečníků u zemského soudu.

Ostatní české výpisy lze zařadit do oblasti práva soukromého. Všechny pocházejí z knih půhonných. Spory církevních vrchností jsou zachyceny v č. 9 z r. 1383; klášter sv. Anny a sv. Vavřince ze Starého Města pražského získává 8 kop platu v Záhorčicích z nadání snad pražského měšťana Zelnaře a v č. 16 z r. 1402 johanitský velkopřevor Jindřich dostává právo na společné vlastnění (sstupek) Ploskovic s tamním převorem Heřmanem z Wartmberka. Ploskovický převor se patrně bránil z důvodu obavy ze zastavení ploskovického zboží věřitelům johanitských rytířů, jež máme po husitské revoluci dosvědčeno nejméně v rozmezí let 1464—1544.⁴⁴⁾ Jeden výpis, a to č. 27 z r. 1437, se dotýká sporu příslušníka panstva Zbyňka Zajíce z Hazmburka s královským městem pražským, Malou Stranou. Zemský soud dal v tomto střetnutí o významnou ekonomickou výsadu, jakou městské clo představovalo, za právo šlechtické straně. Dataci roku zápisu jsme mohli provést podle císařského titulu Zikmundova (od r. 1433) a jeho jediné návštěvy Prahy po Lipanech od srpna 1436 do listopadu 1437. Spor mezi nižším šlechticem Janem Hlavou z Milešova a patrně měšťanem Janem Kuncmanem o jeho manželku a její majetek v Bířkovicích, podávají výpisy č. 14 a 18 z r. 1397 a 1402.

Ve zbylých neznámých českých výpisech vystupuje již pouze šlechta. Ve třech jde o spor patrně příslušníků vyšší a nižší šlechty. Tu je jmenován i Ondřej z Dubé ve sporu s Oldřichem Medkem z Lišan o ves Dunavice r. 1383 ve výpise č. 8, podobného charakteru jsou i výpisy č. 21 z r. 1406 a č. 25 z r. 1410 (v němž vystupuje Jan z Rožmitálu a Zachař řečený Žestavec). Dvakrát máme zachycen spor pánů z Děčína a Kačny z Hradištka o její věno r. 1397 a 1402 v č. 12 a 17. Zde

⁴²⁾ T e n t ý z, *ČD*, II, 6, str. 223, pozn. 3. Hanuš z Lipé, který plenil statky vyšehradské a pražské kapituly Starého Města, se usmířil s Václavem IV. v květnu 1406, Jan z Ralska a Vartenberka v srpnu téhož roku. Výpis (ovšem proti našemu znění neúplný) cituje F. M. B a r t o š, tamtéž, str. 223. Zpřesnění přináší ohledně odboje Jana z Ralska, ještě R. Anděl soudil, že tento měl hned r. 1406 s králem nějaké neshody o zastavenou Bělou pod Bezdězem. R. A n d ě l, *Husitství v severních Čechách*, Liberec 1961, str. 36.

⁴³⁾ R. U r b á n e k, *ČD*, III, 2, str. 782 — o předložení zápisů na statky královské a církevní a zvláště předložení soukromých zápisů.

⁴⁴⁾ SÚA Praha, Inventář Archivu českého velkopřevorství maltzského řádu, listiny 1128—1880, Praha 1966, zpracoval K. B e r á n e k, V. U h l i ř o v á, č. 1036, 2385 a 2397. Ploskovice patřily johanitským rytířům nejméně od r. 1384. Tamtéž, č. 995. Heřman z Wartmberka se v rejstříku nejmenuje, je patrně neznámý.

i v dalších se setkáváme pouze s příslušníky vyšší šlechty: v č. 22 z r. 1406, č. 23 z r. 1406 (spor mezi Janem z Kosti a Benešem Slavatským o Obranu, Kovice, Kostomlaty.) Poslední z nich č. 29 je zajímavý tím, že v něm Zbyněk Zajíc z Hazmburka získává svolení vyhledat si v deskách zemských majetková práva svého rodu — konkrétně po svém otci Vilémovi⁴⁵⁾ — kteréžto právo bylo záhy, nálezem z 6. července 1454, obecně všem zakázáno.

V rukopise je kromě těchto neznámých výpisů z desk i řada dalších méně významných úprav a jiných znění proti Emlerově edici.⁴⁶⁾ Bohužel některé jsou zcela nečitelné a nebylo možno k nim přihlédnout.⁴⁷⁾

Rukopis je ukončen na posledním fóliu 192v nápisem: „Jakož staré dsky ukazují počnúc za krále Jana, za ciesaře Karla, za krále Václava, kterak saud zemský a kterými pány osazen byl. A tak ty vsecky přehledajíc staré i nové. Všecko (tuť?) řadem a j(. . .)ejem se najde, že páni t(oli)ko zemští na (súd)ě“. Nápis vysvětluje účel výpisů z desk zemských, pod slovo „kterak“ snad smíme zahrnout i samotný chod zemského soudu, způsob vynášení nálezů, což by měla ukazovat česká část výpisů (nálezy jako právní vzory pro obnovený zemský soud r. 1454), zatímco latinská část odpovídá na složení zemských soudců.

Následuje poslední přípisek: „Et sic est finis huius oper(ation)is, laudetur deus in e/x/c/e/l/sis/“,⁴⁸⁾ který zakončuje celý právní sborník. Ocítáme se před problémem, jak řešit *rozpor naší datace rukopisu z počátku XVI. století (1518—1520) a jeho obsahového složení*, které přináší nové poznatky k dějinám doby poděbradské, ale i předhusitské a husitské.⁴⁹⁾ Rozpor se vyhraňuje zejména tím, že listem pánů českému králi Jiřímu z Poděbrad asi z let 1458—1460 (viz níže) a posledním konkrétním datem 3. 10. 1457 se uzavírá vnitřní obsah rukopisu a jakékoliv mladší poznámky a aktualizací přípisky neexistují. Je zřejmé, že buď může jít o pramen vzniklý v době jagellonské a tvářící se jako pramen doby poděbradské, ale tato možnost je vyloučena obsahovou skladbou a politickým zaměřením rukopisu, které by bylo v době počátku šestnáctého století zajímavé, ale ne plnocenné, a proto může jít jen o opis neznámé nám předlohy a naším prvním úkolem bude zjistit její existenci.

Při určování filiace jsem zjistil nejednotnost a odchylnost psaní jmen šlechticů, vystupujících jako vzory stran v jednotlivých nálezech v právní knize Ondřeje z Dubé a Rožmberské knize. Pokusil jsem se srovnat posun ve změnách predi-

⁴⁵⁾ K zakazu viz R. U r b á n e k, *ČD*, III, 3, str. 120.

⁴⁶⁾ Na fol. 158v Rel. tab. II, str. 46, Q11, na fol. 183v in Rel. tab. II, str. 23, P 12, na fol. 190r, na fol. 191r in Rel. tab. I, str. 510, L 26, na fol. 191v in Rel. tab. I, str. 510, L 22.

⁴⁷⁾ Je to dvoustrana 187v a 188r, kde tři výpisy.

⁴⁸⁾ Přípisek i výše podaný český nápis jsou proděravělé vypadaným papírem, takže lze doplnit pouze podle smyslu.

⁴⁹⁾ Narážíme tím na zásadní problémy při hodnocení a datování rukopisů. Na otázku vztahu rukopisu a jeho opisu, historie textu a mnohé další upozornil V. V o j t í š e k, *O kodikologii*, Knihovna, 1957, str. 5.

kátu, pokud se obráží nějakým způsobem v geografickém vymezení oblasti, kam by měl mít blízko případný písař rukopisu. V knize Ondřeje z Dubé⁵⁰⁾ jsem zjistil tyto posuny v predikátech: čl. 36 místo Jan z Ptčce se objevuje Jan ze Žlunic (též ve verzi s II), v čl. 41 místo Ondřeje ze Sak Ondřej z Mnětic (verze b II_{1, 2} nahrazuje Janem z Suché), v čl. 48 místo Petr z Rudy interpolace na Petra na Lomnici, v čl. 50 místo Pavel z Sak je Pavel z Moravan, v čl. 53 nahrazen Jan z Krp Janem z Lomnice (verze B I zaměňuje Janem ze Lhoty), v čl. 111 místo Miklase z Zbraslavic se objevuje Mikuláš Kolovrat z Braslavic, v čl. 152 za Beneše a Václava z Příbramě vepsán Jeroným z Lukavic a za vesnicí Bahno interpolována ves Rudnice (pravděpodobně totožná s vesnicí Rudnica u Litomyšle). Podle A. Profouse, jestliže vyloučíme zmínky o Lukavici a Lomnici, které se vyskytují po celých Čechách, zbylá místa, jejichž pojmenování je v Čechách zcela ojedinělé, lokalizujeme takto: Žlunice leží nedaleko od Nového Bydžova, Mnětice sousedí s Pardubicemi a Moravany s Rudnicí se nacházejí blíže Litomyšle.⁵¹⁾

V Knize Rožmberské⁵²⁾ jsem našel dvě změny, v čl. 144 a 145 na fol. 59v a 60r je dvakrát za sebou nahrazen Mikeš z Unhošče Mikešem z Hostinného. Podle A. Profouse Unhošť a Hostinné jsou obě jediné v Čechách, Unhošť u Kladna a Hostinné v Podkrkonoší. Podruhé je v čl. 282 na fol. 105v pozměněn predikát Petra z Boru na Petra z Němčic. Zde je situace bohužel horší, neboť Borů a Němčic je v Čechách po obvodě země značné množství.⁵³⁾ Že by mohlo jít o aktualizaci písaře z počátku 16. století, vylučuje nahrazení Knihy Rožmberské a Knihy Ondřeje z Dubé dokonalejším právním souborem Vladislavského zřízení zemského z roku 1500, které tak odsoudilo tyto staré právní sbírky do řady pouhých historických dokumentů a vyňalo je z korpusu platného českého zemského práva. Z lokalizace interpolovaných predikátů nevyplývá pouze důkaz nových verzí Knihy Rožmberské a Knihy Ondřeje z Dubé, ale i doklad, že písař původního poděbradského kodexu opisoval ze starší přelohy, pocházející z východočeského okruhu. Toto zjištění bude důležité s ohledem na další souvislosti.

Pokusíme se proto ve druhé kapitole na základě obsahové analýzy dopátrat pravděpodobného vzniku předlohy, právního kodexu doby poděbradské.

⁵⁰⁾ Cituji podle vydání F. Čádkova.

⁵¹⁾ A. Profous, *Místní jména v Čechách*, Praha 1960, II, str. 692, 662, III, str. 111, IV, str. 859. Děkuji za upozornění lokalizace vsi Rudnice dr. Jiřímu Kejřovi. Jestliže přihlídneme k práci F. Roubíka o zaniklých osadách, zjistíme ještě jedny Mnětice, rovněž ve východních Čechách u Chrudimi a jednu ves Roudnici v západních Čechách u Tachova (rozdílné znění oproti tvaru Rudnice, z toho důvodu neuvádíme ani Roudnici nad Labem). F. Roubík, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959, str. 111 a 77.

⁵²⁾ Cituji podle vydání V. Brandla.

⁵³⁾ Unhošť se takto píše podle A. Profouse poprvé roku 1403. A. Profous, cit. dílo, I, str. 115, 198, 638, IV, str. 447.

II. Dvojitý charakter rukopisu odrazem právních a politických příčin vzniku jeho předlohy

V otázce určení pořizovatele předlohy, její datace a určení, musíme přihlídnout k politickému a právnímu usilování doby. Co zjišťujeme z našeho rukopisu? Výpisy z desk zemských zasahují po léta 1454 až 1457 a nejmladší obsahovou složkou je list českého panstva králi Jiřímu Poděbradskému asi z let 1458—1460. Uprostřed této skupiny výpisů na fol. 116v je vyveden červenou barvou gotickou minuskulou důležitý nápis, kvůli němuž je nedopsán předcházející nález z 2. 6. 1456 o pokojné držbě statku po třech letech a 18 týdnech od osazení zemského soudu Ladislavem Habsburským a proto je pod nápisem znovu opsán.

Nápis zní: „Z rozkázanie pana Mikuláše z Hazmburka a z Kostí nejvyššieho sudieho královstvie Českého Václav menšiech desk písař zemských“.

To je zřetelné určení pořizovatele a písaře předlohy našeho rukopisu, což do-
tvrzuje umístění nápisu, který byl na místě dříve, než později dopisovaný nález. O Mikuláši Zajíci z Hazmburka víme, že při obnovení zemského soudu 23. 3. 1454 byl opětně,¹⁾ poprvé r. 1436 za císaře Zikmunda,²⁾ jmenován nejvyšším sudím a jemu tedy příslušelo řízení soudního jednání. Z toho důvodu u něho můžeme předpokládat největší zájem na pravidelném a správném chodu zemského soudu, tzn. v první řadě obnovení znalostí, souvisících se soudním jednáním, vždyť zemský soud „nešel“ přes celé husitské revoluční hnutí a dále kromě krátkého období 1436—1439 a r. 1446 až do r. 1454.

Za Zikmunda a Albrechta Habsburského zemský soud zasedal a desky šly, nicméně pro pokračující stranické zášti neměly nálezy soudu, osazeného Albrechtem jeho straníky, obecně schválenou právní platnost.³⁾ Zemský soud a ostatní zemské úřady zastavily svou činnost podle ustanovení landfrýdu z r. 1440, a to na žádost strany Ptáčka z Pirkštejna, aby tak bylo zmařeno jejich využití ve stranických sporech, když v jejich čele stáli všude katolíci rakouské strany.⁴⁾ Přesto praxe si záhy vynutila alespoň otevření přístupu k deskám zemským, aby mohly být ověřovány různé právní nároky, zejména se týkající majetkových práv feudal-
lity (otevřeny desky trhové), což se stalo již na listopadovém směnu r. 1441.⁵⁾ Ten-

¹⁾ F. Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*, Praha 1921, str. 811.

²⁾ O tom, že Mikuláš byl v dobrých vztazích k císaři Zikmundovi svědčí udělené mu od něho zápisy na Záběhlce v 315 kopách gr. č. z r. 1436 a v 300 kopách r. 1437. A. Sedláček, *Zbytky register králův římských a českých z let 1361—1480*, Praha 1916, str. 190, č. 1382, str. 208, č. 1527. V té době náležel, ač mírný kališník k rakouské straně přívrženců Albrechtových. R. Urbánek, *ČD*, III, 1, str. 260.

³⁾ R. Urbánek, *ČD*, III, 1, 397.

⁴⁾ Ve sněmovním zápisu z r. 1440 se praví: „Item úřady, kteréž jsú u desk zemských, poněvadž krále nemáme, ty také ze spolka stavujem a zdviháme až do pána a krále budúcieho, anebo obecníeho o to svolenie“. AČ, I, 1840, str. 245 an. K výkladu událostí, R. Urbánek, *ČD*, III, 1, str. 470.

⁵⁾ R. Urbánek, *ČD*, III, 1, 590.

to stav asi přetrval, kromě zmíněného krátkého otevření zemského soudu r. 1446, až do r. 1454.

Mikuláš z Hazmburka kromě toho musel vpravit do starého systému zemského soudnictví nálezy z 50. let a též přijmout změny, způsobené husitskými převraty. Tuto jeho činnost máme doloženu v autorství řádu pro jednání u zemských desk, spolu s nejvyšším komorníkem Jindřichem z Michalovic a nejvyšším písařem Arnoštem z Leskovce,⁶⁾ kteří se možná rovněž podíleli na přípravě předlohy našeho rukopisu; tento řád Urbánek klade do r. 1456.

Rovněž o Mikuláši z Hazmburka víme, že měl všechny předpoklady podílet se na zhotovení kodexu právně i politicky tak závažného, jako by byla předloha našeho rukopisu. Na jeho hradě Kostí v letech 1432—1436 opisoval a překládal do češtiny bibli Ondřej Hrnčíř z Rokycan, katolický farář v Žerčicích, který zde za husitských válek našel útulek. Na hradě Kostí od té doby mohla být zachována písařská dílna a vše, co k tomu náleží, která byla opětně využita v 50. letech XV. století. To by plně vyhovovalo faktu, že písař předlohy našeho rukopisu buď sám aktualizoval, nebo přejal lokalizaci predikátů šlechticů v právních vzorech v Knize Rožmberské a v Knize Ondřeje z Dubé do východočeského okruhu, blízkého jeho působení na hradě Kostí. Tuto vázanost na východočeské prostředí je možné vykládat i politicky; víme o dobrých vztazích Zbyňka i Mikuláše z Hazmburka, ač katolíků, k Jiřímu z Poděbrad, který byl v té době vůdcem východočeského landfrýdu.⁷⁾

Mikuláš z Hazmburka zůstává nejvyšším sudím asi do let 1456—1457,⁸⁾ již při volbě Jiřího Poděbradského za krále v březnu r. 1458 je jmenován v tomto úřadě jeho příbuzný Zbyněk Zajíc v Hazmburka.⁹⁾ Zdá se, že brzy po r. 1456 Mikuláš z Hazmburka odstupuje a nějakou dobu zůstává jeho místo neobsazeno. Tím by se první práce na předloze posouvaly do doby po osazení zemského soudu r. 1454, pravděpodobně před r. 1456.

Co se týče písaře menších desk Václava, nemůžeme říci, zda ho lze spojovat

⁶⁾ Tamtéž, *ČD*, III, 3, str. 114. Řád v Rel. tab. I, 141. Jindřich z Michalovic nastoupil na místo nejvyššího komorníka po smrti Aleše Holického ze Sternberka 11. 7. 1455. Srv., co o podílu Oldřicha z Rožmberka v pozn. 33.

⁷⁾ A. S e d l á č e k, *Hrady, zámky a tvrze království českého*, X, Praha 1895, str. 86 an. Hazmburkové si pořídili před husitskými válkami známý Hasenburský misál, pocházející z r. 1409, dílo velmi výpravné s četnou kreslířskou výzdobou. A. K u t a l, *České gotické umění*, Praha 1972, str. 130. Podobně z doby poděbradské pochází výpravný Codex Hasenburgicus ve vídeňské Národní knihovně. K dobrým vztahům katolické šlechty Hazmburků, Rožmitálů, Sternberků — kteří přestoupili ke katolictví za návštěvy kardinála Karvajala v Praze, k Jiřímu z Poděbrad srv. R. U r b á n e k, *ČD*, III, 3, str. 478 a A. B a c h m a n n, *Geschichte Böhmens*, II, 1905, Gotha, str. 413—414.

⁸⁾ F. P a l a c k ý, *Přehled současných nejvyšších důstojníků a auředníků zemských i dvorských ve království českém od nejstarších časů až do nynějška*, Praha, 1832, tab. III, soudí, že pouze do r. 1455, R. U r b á n e k, *ČD*, III, 3, str. 114 dokládá výklad v textu.

⁹⁾ R. U r b á n e k, *ČD*, III, 3, str. 279 a F. P a l a c k ý, *Přehled*, jmenuje Zbyňka v úřadě od r. 1458 do r. 1463.

s písařem Václavem Andreae. Pro toto ztotožnění by svědčilo, že zmíněná pertinenční formule se nachází uprostřed opisů z desk zemských od 7. 7. 1454 až do 3. 10. 1457, které většinou pocházejí právě z jeho knihy, zachycující jednání zemského soudu od r. 1454 do r. 1456.¹⁰⁾

Datací původního rukopisu (tj. naší předlohy) a jeho účel v celé jeho rozmanitosti i s ukrytou v něm tendencí, upřesňují fakta, obsažená v listu českých pánů králi Jiřímu z Poděbrad na fol. 124v—131v, který zdá se nebyl vydán v žádné edici, je pravděpodobně neznámý. Vše nasvědčuje tomu, že dokonce v žádné edici být obsažen nemůže, protože nebyl nikdy zlistiněn.¹¹⁾ V rukopise se zachoval původní opis konceptu — jak tomu nasvědčuje neuvedení jména panovníka.¹²⁾ Neuvedení jména může svědčit pro možnost, že list byl sepsán a do původního rukopisu vložen po volbě Jiřího z Poděbrad králem 2. 3. 1458, pro což svědčí obrat z fol. 131v „žeť jsme i my týmž během a úmyslem za pána a krále sobě vyzdvihli a zvolili a natos nám slíbil i přísáhl nás při našich řádích, práviech, obyčejích a starodávních svobodách držeti a zachovati“, a to před jeho korunovací 7. 5. 1458, v rámci požadavků katolických pánů, kteří se ještě před skutečným nastoupením Poděbradovým na královský trůn snažili pojistit své pozice a případně hrozit odmítnutím své podpory. Proto snad zde přímo a výslovně nepřiznávají Jiřímu Poděbradskému jeho plné tituly. Druhou možností je klást tento list až k datu ante quem, jímž bylo rozhodnutí sporu panstva a nižší šlechty o zemský soud 14. 3. 1460, čehož se dotkneme níže.

Obsahem listu je požadavek pánů na odstranění nižší šlechty (vladyků a rytířů) ze zemského soudu a jejich podílu na vynášení potazů. V tom se odvolávají na majestát císaře Zikmunda, ve kterém je slibováno nové rozhodnutí sporu po dvou letech a na listiny, vydané panské Jednotě Karlem IV. a Václavem IV. Všechny listiny mají společný rys, obsahují práva a ústupky, vydobyté na českých panovnících od pol. XIV. století a slouží jako argumet o neotřesitelném postavení českého panstva v rozhodujících státních institucích českého předhusitského státu. Z této pozice zahajuje vysoká šlechta svůj boj proti výsledkům husitského revoluč-

¹⁰⁾ H. J i r e č e k, *Právnícký život v Čechách a na Moravě*, Praha 1903.

¹¹⁾ Tento pramen nezná R. Urbánek ve svém *Věku poděbradském* i statí *O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého* 2. března 1458, nenašel jsem ho in: F. P a l a c k ý, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georgs von Podiebrad (1450—1471)*, Vídeň 1860, *Fontes rerum austriacarum*, II, 20, kde na str. 171 a 183 vystupuje české panstvo jednotně s Jiříkem z Poděbrad v podpoře jeho uznání za krále ve vedlejších zemích, ani o něm není zmínka, jako o významném dokumentu v článku R. U r b á n e k, *Kancelář krále Jiřího*, *ČCH*, XVII, 1911. Z přibližně stejné doby z roku 1458 pochází list české katolické šlechty králi Jiřímu z Poděbrad před jeho korunovací a jsou určité náznaky o požadavcích českého panstva, jak je vyměňuje R. U r b á n e k, *ČD*, III, 3, str. 347—351 a str. 352.

¹²⁾ I. H l a v á č e k, *Husitské sněmy*, *SH*, IV, 1956, str. 95, pozn. 129: uvádí zajímavý obdobný příklad z 1. varianty sněmovního usnesení svatomartinského sněmu z 7. 12. 1433, ve kterém ještě před volbou zemského správce se neuvádí jeho jméno — tj. Aleše Vřešťovského, jež se objevuje až v 2. verzi usnesení.

ního hnutí, jež podlomilo neomezenou panskou oligarchii i v centrálních institucích a posílilo postavení nižší šlechty.

V listě českých pánů králi Jiřímu z Poděbrad na fol. 128v nalézáme klíč k vysvětlení funkce vypsaných deskových zápisů, které sloužily jako důkaz o obsazení zemského soudu pány ve sporu „o sedání v lavicích“ (viz i fol. 148v a 192v). V této souvislosti můžeme předběžně upozornit na zásadní rozdílnost funkce přepisu právních knih a tohoto listu a na něj navazující části.

„Jakož nás pak Jeho Milostech tím listem v tom opatřil jest i teď Vaše Milosti tyto výpisy z desk zemských vypsané dáváme, kterak jest držáno, zřiezeno a zachováno za krále Jana, za císaře Karla, za krále Václava, kráľuov českých a předkuov Vašie Královské Milosti a netoliko podle těch výpisuov, ale všecky dsky račte dáti ohledati, ješto toho množství jest. A že vždy súdové držání a řiezení jsú pány a přede pány všickni nálezové a ne skrze vládyky neb panoše“.

Spor o „sedání v lavicích“ poprvé propukl na svatovalentinském sněmu při rokování o novém obsazování zemského soudu po husitských válkách r. 1435.¹³⁾ Po zmocnění se vedoucího postavení ve sněmovním jednání na svatomartinském sněmu v prosinci r. 1433 se husitská šlechta po vítězství u Lipan na tomto sněmu v r. 1435 poprvé rozdělila na dvě velké zájmové, právně ještě ne zcela určené skupiny s rozličnými politickými cíly. To byl jeden z demokratizačních výsledků husitské revoluce, že se státotvornými činiteli stali nejen vysoká a dále od ní nově oddělená nižší šlechta, ale i města, takže lze říci, že husitská revoluce se stala počátečním obdobím formování později uzavřených stavů¹⁴⁾ a stejně, jako i v oblasti státní formy, se jejím výsledkem stala stavovská monarchie. Na svatovalentinském sněmu poprvé rytíři vystoupili s požadavkem své účasti v zemském soudu a ve správě zemských desk, který byl logickým důsledkem snahy zajistit si v porevoluční době získané majetkové pozice. Jestliže nižší šlechta žádala obsazení zemských úřadů pouze Čechy a utrakvisty,¹⁵⁾ je zajímavé, jak husitské panstvo, jež se octlo v defenzívě, otvírá dveře v tomto sněmu spolupráci s katolickou většinou

¹³⁾ J. M a r k o v, Spor pánů a rytířů o sedání v lavicích, *Sborník prací dějin práva československého*, Praha 1930, I, str. 98.

¹⁴⁾ V. V a n ě ě k, České sněmy za stavovské monarchie (od poloviny 15. století do počátku třicetileté války) in: *Česká národní rada — sněm českého lidu*, Praha 1970, str. 104. Po husitské revoluci asi do r. 1446 tyto pozdější stavy představovaly téměř politické strany: panstvo vytvářelo v podstatě katolickou rakouskou stranu, nižší šlechta tvořila základ Ptáčkovy a Poděbradovy utrakvistické polské strany a města jádro táborské strany, dědice slávy táborského husitského svazu. Viz R. U r b á n e k, III, 1, str. 479. Obdobně v Polsku začíná proces oddělování vyšší a nižší šlechty na Malopolsku na přelomu 14. a 15. stol. a v 1. pol. 15. století se odtud dále šíří prostřednictvím udělování různých výsad, S. R u s s o c k i — J. S e n k o w s k i, Uwagi o społeczno-prawnym zróżnicowaniu rycerstwa i szlachty mazowieckiej, *Kwartalnik Historyczny*, LXVII, 1960, str. 12 a 21.

¹⁵⁾ I. H l a v á ě k, *Hus. sněmy*, str. 99, pozn. 145, 146, v tzv. textu B (nižší šlechty) sněmovního snešení.

panstva absencí požadavku náboženské příslušnosti nejvyšších zemských úředníků.¹⁶⁾

Posílení majetkového postavení rytířů, jakož i jejich vedení četnými „obcemi polem pracujícími“ a loupežných roť, které měly v době bezvládní volnou ruku, účast rytířů v radě zemských správců, vzešlých z jednání husitských sněmů, mocně působily na nároky rytířů v oblasti podílu politické a zákonodárné moci. Je nepochybné, že české panstvo bylo těmito požadavky nepříjemně zaskočeno a rozpoutalo s rytíři tvrdý boj o ovládnutí nejvyšších zemských úřadů, zemského i krajských soudů, podobně jako v době předhusitské bojovalo o svou výhradní vládu s českými panovníky. Tento spor o sedání v lavicích byl na nějaký čas zastaven rozhodčím výrokem císaře Zikmunda z 26. 1. 1437,¹⁷⁾ kdy byl osazen poprvé zemský soud v čele se zemským sudím Mikulášem z Hazmburka.

Srovnáním Zikmundova majestátu z 26. 1. 1437 se zněním v našem rukopise na fol. 132v—133v zjišťujeme několik pozoruhodných skutečností.¹⁸⁾ Předně v našem znění není ani zmínka o rozdělení nejvyšších zemských úřadů mezi pány a rytíře: úřad nejvyššího komorníka a nejvyššího sudího pánům, úřad nejvyššího písaře rytířům. Naopak nacházíme v našem znění navíc: „Abychom v tom času mezi nimi konečnou výpověď učinili k té výpovědi mají obě straně, když jim čtyři neděle napřed dáme věděti před námi býti a státi a jestli, že bychom v tom času, jakož se svrchu píše mezi nimi nevyřkli, jenž toho Bože nedaj, tehdy toto naše nynějšíe zjednání o přísazení zeman ku pánom má minúti (. . .) a a pánom zemským (. . .) na jejich právech, obyčejích, řádech, svobodách v držení starodávních nemá škodno byti“.

Tento úsek našeho znění koresponduje se závěrečnou částí Zikmundova majestátu, ale jako u valné části znění spíš povšechným obsahem, než jeho přesnou formou. Zdá se, že původní pisatel buď vůbec originál neviděl, nebo psal z jakéhosi vzdáleného opisu. V každém případě uvedené dvě změny proti znění, zachycenému v třeboňském kopiáři, jsou výrazně *tendenční* se svou snahou jednak vyloučit rytíře z okruhu nejvyšších zemských úředníků a poukazem, že po dvou letech ztrácí Zikmundův majestát svou platnost a vrací vše vyšší šlechtě, jako v době předhusitské. Stejně tendenční je i vyloučení listiny krále Václava IV. z 12. 8. 1401 z předloženého souboru výsad, v níž pod „zemany“ se rozumí dědičná šlechta.¹⁹⁾ V našem znění je naopak podrobněji vyličená účast činitelů, zúčastněných se jednání o rozhodčí výrok z 26. 1. 1437, který byl významným rozhodnutím politickým. Proti znění z kopiáře, že Zikmund rozhodl „s radů naší duchovních i světských“ u nás nacházíme toto znění: „A přijavše k sobě legáty svatého sboru bazi-

¹⁶⁾ Tamtéž, str. 99, pozn. 146 — v textu A (vyšší šlechty) sněm. snežení. Rovněž města požadovala zástupce u zemských desk.

¹⁷⁾ P. M. Bartoš, Husitská revoluce, ČD, II, 8, str. 202.

¹⁸⁾ Srovnávám podle AČ, III, str. 451—462.

¹⁹⁾ J. Kalousek, České státní právo, Praha 1892, str. 367.

lejského, kteříž zde při nás byli a také mistry a kollegiáty školy pražské i jiné učené lidi a rozumné a přeslyševše obojích stran“ (t. j. rytíře a pány).

Nedošlo jen k novému rozhodčímu výroku císaře Zikmunda. Po smrti Albrechta Habsburského r. 1439 v nastalém bezyládí přestal fungovat zemský soud, který plnoprávně nepracoval ani za Albrechta. Tak zůstalo u původního Zikmundova rozdělení, které nikoho nepopouzelo, dokud zemský soud „nešel“. K pokusu o jeho osazení došlo na svatomartinském sněmu roku 1446, ale strany se nedohodly, byli zvoleni pouze nejvyšší zemští úředníci v čele s Menhartem z Hradce, který střežil deskové zápisy, uložené na Karlštejně.

K opravdovému obnovení činnosti soudu došlo po skutečném nastolení vlády Ladislava Pohrobka jeho korunovací. Jeho ujmutí se vlády znamenalo opět období právního pořádku. K jeho zabezpečení bylo vydáno několik nálezů o zemských škůdcích, které uvolňovaly cestu k obnovení krajských a zemských soudů. Obsazení zemského soudu 15. 3. 1454 v čele se zemským správcem Jiřím z Poděbrad, 3 nejvyššími zemskými úředníky a 12 přísedícími ze stavu panského, osmi ze stavu rytířského, bylo novým kompromisem pro panskou stranu. Kompromisní charakter tohoto osazení potvrzuje jednak jeho dočasnost — pouze na 6 let a jeho stranické složení: z pánů příslušela valná většina katolické straně,²⁰⁾ naopak Jiří z Poděbrad, který tak dal katolickému panstvu volnější ruku, jistě sám neváhal jmenovat v osmi zástupcích nižší šlechty zejména své stoupence. Z naznačeného je vidět, že nešlo ani tak o spor stavovský, jako politický (což přehlédli Markov i Klabouch). Počínajíc tímto rokem dospěl spor o „sedání v lavicích“ k svému vrcholu, zejména jakmile se roku 1456 zemané chtěli podílet spolu s pány na vynášení nálezů,²¹⁾ t. j. mít svého zástupce mezi vybranými dvěma kmety, kteří vedli daný případ.

27. 2. 1456 bylo vyneseno rozhodnutí, ve kterém se přesouvalo na čtyři léta vynášení nálezů ze zemských soudců z řad pánů, případně aspirujících rytířů, na zemského správce Jiříka z Poděbrad. Po stránce politické znamenalo toto rozhodnutí přesun mocenské rovnováhy na zemském soudě ve prospěch poděbradské strany, kterýžto krok si vlastně Jiří z Poděbrad obratně připravil již r. 1454 jmenováním svých stoupenců z řad nižší šlechty a bylo jen otázkou času, kdy ho uskuteční. V tomto výroku z r. 1456 byla dána čtyřletá lhůta, aby si *obě strany vyhledaly v zemských deskách a svých výsadách doklady svých požadavků a nároků.*²²⁾ Tento výnos je pro nás velmi důležitý, neboť objasňuje smysl sepsání předlohy

²⁰⁾ R. Urbánek, *ČD*, III, 2, str. 795, též na str. 767: „Není pochyby, že tím byl živel utrakvisticky přímo v nejvyšší instituci zemské oslaben, což však bylo vyváženo osobním vlivem Jiřikovým, jenž poskytuje katolickému panstvu účast i na nejvyšší moci, patrně hleděl přemoci poslední jeho rozpaky proti sobě“.

²¹⁾ J. Markov, cit. studie, str. 100.

²²⁾ R. Urbánek, *ČD*, III, 3, str. 119. Politické využití knih zemského soudu ve stavovských zápasech je podle sdělení doc. Stanislava Russockého dotud v zachovaných pramenech nejen v Čechách, ale i v Polsku, věcí neznámou.

našeho právního sborníku s konceptem listu králi Jiřímu z Poděbrad a výpisy z desk a panovnických listů. Měl sloužit jako soubor dokladů, svědčících ve sporu „o sedání v lavicích“ ve prospěch českých pánů. Tím se ale dostáváme zdánlivě do zřejmého rozporu s tím, co jsme řekli výše o začátku prací na předloze od roku 1454.

Jestliže bychom chtěli rekonstruovat vznik předlohy našeho rukopisu, dopátrali bychom se tohoto obrazu: pravděpodobně po březnu 1454 v souvislosti s obnovením činnosti zemského soudu nejvyšší sudí Mikuláš Zajíc z Hazmburka začal pořizovat novou právní příručku, která obsáhla právní knihu Ondřeje z Dubé, Rožmberskou knihu, Řád práva zemského a byl zde zapsán významný nálezkem zemského soudu z 4. července 1454, týkající se držby majetku, uchváceného v husitském revolučním hnutí, stíhání škůdců ad. Tuto nejstarší část rukopisu uzavírá tato klauzule na fol. 92v: „Toť konec těch knih. Budiž z toho Bůh pochválen, jest na věky požehnaný. Amen.“ Za tuto část byly dopisovány soudobé nálezy zemského soudu z let 1454 až 1457,²³⁾ ale i starší, jež měly sloužit coby právní vzory, uprostřed nichž je na fol. 116v zmíněná pertinenční formule.²⁴⁾ Tato část předlohy našeho rukopisu (tvoří přechod k politické části předlohy) je neobyčejně důležitá pro právní vývoj a pro poznání charakteru obnovené feudální české monarchie, jak na to upozornil J. Kejř.²⁵⁾

Druhá, politicky motivovaná část původní předlohy, vycházela obsahově z výnosu zemského soudu z 27. 2. 1456, ale k vlastnímu dohotovení došlo patrně až po 2. 3. 1458, po zvolení Jiříka z Poděbrad za českého krále, neboť v listě českého panstva Jiříku Poděbradskému se uvádějí důvody opisu královských výsad a výpisů z desk zemských. Datum ante quem může být dáno smrtí pořizovatele, Mikuláše z Hazmburka, 8. října 1459,²⁶⁾ ale lze počítat s dohotovením rukopisu jeho pokračovatelem, snad nejvyšším sudím Zbyňkem Zajícem z Hazmburka, pro konečné rozhodnutí sporu vyšší a nižší šlechty, jež se mělo stát v roce 1460, jak bylo řečeno již výše.

²³⁾ Uprostřed první skupiny výpisů z desk na fol. 93r—97r a 110r—123v. Všechny opisy uvádíme v rejstříku přílohy I., (PHS č. 28), podle něhož je možné srovnání s Emlerovými Rel. tab.

²⁴⁾ Je opět otázkou, zda tato formule nebyla napsána v době, kdy Mikuláš z Hazmburka a s ním možná i písař Václav Andreas odešli od zemského soudu (v původní předloze).

²⁵⁾ „Tento rok (t. j. 1453) je třeba považovati za kritický mezník při sledování dějin práva v českém státě. To znamená trvalé obnovení monarchie, zavedení pravidelných řádných soudů a pevnou organizaci státu pod jednotnou správou. Současně pak lze od tohoto roku sledovati právě změny, které husitstvím v českém právu nastaly. Lze již pozorovati náběhy k utužení druhého nevolnictví, dovršují se změny ve struktuře státu vytvořením nové formy státu — stavovské monarchie, zmizel téměř úplně vliv stavu duchovního, sněm má nové složení, mění se i instituce práva soukromého a procesního. Pozorujeme nové boje mezi třídami, zejména s mocným nástupem měst, posílených revolucí. Je proto třeba pečlivě probádat příčiny těchto výrazných změn a přesně rozeznati jejich kořeny v rozvoji výrobních vztahů a v třídní struktuře společnosti“. J. K e j ř, Poznání státu a práva v husitském revolučním hnutí — závažný úkol právní historie, Právněhistorické studie, III, 1957, str. 32 (podtrženo mnou).

²⁶⁾ A. S e d l á č e k, Hrad, zámek a tvrz, X, str. 87.

Je možné, že předloha našeho rukopisu byla podána jako podklad nového rozhodnutí ve sporu mezi pány a rytíři 14. 3. 1460, neboť vynášení rozsudků přešlo od krále na pány, i když hlavního cíle panstva, vytlačit nižší šlechtu ze zemského soudu, tím dosaženo nebylo.²⁷⁾ Naopak Jiří z Poděbrad, který v tomto období svého dočasného spojení s katolickým panstvem mu ustoupil ve sporu o vynášení potazů, sám určoval za relátory k zemským deskám vedle pánů i rytíře, jako třeba královského prokurátora Čeňka z Klinštejna v r. 1460 a 1462.²⁸⁾ Zemský soud v tomto složení fungoval pouze do roku 1467, kdy novým odbojem českého katolického panstva, sdruženého v Zelenohorské jednotě, opět počaly nové nepokoje v Českém království, což značilo přerušování právního řádu až do r. 1485. Rokem 1485 docílili zemané účasti na vynášení rozsudků, prozatímně na tři roky. Ale již roku 1487 si vynutili definitivní nález o poměru přisedících na zemském soudě 12:8 ve prospěch pánů a potaz zván „panským a vladyckým“,²⁹⁾ čímž byla účast nižší šlechty v zákonodárném a politickém jednání zajištěna. Tento stav fakticky přetrval až do Bílé Hory.

Že by předloha mohla spadat k 80. létům XV. století zásadně vylučuje jednoznačné určení královského adresáta v listě českého panstva a pořizovatel Mikuláš z Hazmburka, který z místa nejvyššího sudího odstupuje po roce 1456 a obsahové složení rukopisu. Obnovenému zemskému soudu po roce 1485 sepsal novou právní příručku místopisatel desk zemských Albrecht Ojř z Očedělic roku 1493, nazvanou *Registrum na dávní zřízení zemská*.³⁰⁾ Albrecht z Očedělic je rovněž již jmenován mezi osmi zástupci rytířstva na zemském soudu.³¹⁾

Všimněme si obecného usilování doby po uklidnění domácích rozbrojů Jiříkem z Poděbrad od jeho správcovství v roce 1452 a zejména korunovace Ladislavovy na kulturním poli. Po více jak třicetileté přestávce v mnoha oborech se musí přistupovat k novým příručkám, novým kodifikacím a obnovování institucí předhusitského českého feudálního státu. V letech 1440—1480 podstatně přibývá rukopisů, pojednávajících o hospodářství, lékařství a právnictví.³²⁾ V oblasti institucí zjišťujeme totéž při obnovování zemského soudu, kde právní sborník Miku-

²⁷⁾ Nic určitého o využití shromážděných dokladů a výsad podle rozhodnutí z r. 1456 na tomto soudě nepraví R. Urbánek, *ČD*, III, 4, str. 357, pouze je zachován dosavadní poměr 12:8 mezi zástupci pánů a rytířů. Ze výrokem z 14. 3. 1460 opět vynášení potazů připadlo pouze na pány, o tom se zmiňuje J. Markov, cit. studie, str. 102. Obecně se soudí podle Rel. tab. II, str. 296.

²⁸⁾ R. Urbánek, *ČD*, III, 4, str. 53.

²⁹⁾ J. Markov, cit. stud., str. 103.

³⁰⁾ J. Čelakovský, *Dějiny právní*, OSN, 1873, VI, str. 458, kde Albrechtovo dílo vyplňuje dlouhou mezeru mezi právní knihou Ondřeje z Dubé a dílem Viktora Kornela ze Všehrd z let 1495—1508. O právním kodexu Mikuláše z Hazmburka nic neví, naopak upozorňuje na potřebu nových právních příruček po husitských válkách.

³¹⁾ F. Palacký, *Dějiny*, str. 1089.

³²⁾ F. Šmahel, *Humanismus v době poděbradské*, R-ČSAV, řada spol. věd, roč. 73, seš. 6, 1963, str. 40. Zde v pozn. 16a jsou vyjmenovány současné další právní rukopisy.

láše Zajíce z Hazmburka se opírá o předhusitské právní kodifikace a jeho sepsání je částí širokého procesu „stavovské“ kultury (nikoliv lidové, která svůj základ vzala v husitství), snahy obnovit a navázat staré spoje.³³⁾

O co šlo v otázce obsazení zemského soudu? Dá se říci, že právě po husitské revoluci význam zemského soudu ohromně vzrostl oproti poměrům předhusitským. To souviselo s nutnou podmínkou obnovení královské vlády, jež znamenala restituce královského majetku. Rozsáhlá tato zboží zabrala jak vyšší, tak nižší šlechta a obě strany měly zájem v co největší míře ovlivnit ve prospěch svých straníků podklady, jež by byly vydány připravované revizní komisi. S jejím ustanovením počítal již Zikmundův majestát z 20. července 1436, dále pro ni upravovali cestu dva výnosy zemského soudu z 28. 1. 1437 a 8. 3. téhož roku. Ustanovena byla až s obnovením Českého království korunovací Ladislavovou a jednání, jež se potom táhla řadu let, zahájila po 23. 11. 1453 a po 2. 2. 1454.³⁴⁾ Její činností byl vnesen určitý právní řád do majetkových poměrů jednotlivých vrstev a skupin feudální třídy, který se stal i nutnou podmínkou řádného chodu zemského soudu. Zájmy královny v revizní komisi hájil královský prokurátor, který se po roce 1458 stal prosazovatelem cílů Poděbradových a proto i proti němu mířily stížnosti panstva z roku 1471.³⁵⁾

Jak vidíme, šlo tedy o účast v rozhodování sporů o dědičné svobodné statky a protože z feudálního vlastnictví půdy se odvozovala moc jednotlivých stavů v českém feudálním státě, bylo obsazení zemského soudu prvořadou otázkou politickou,³⁶⁾ a to i z toho důvodu, že přísedící zemského soudu tvořili poradní orgán českého krále, tj. korunní radu. Jestliže se nižší šlechta chtěla podílet skutečně na tvorbě rozsudků, musela dosáhnout své účasti mezi kmety, kteří vynášeli nález. Bylo tomu tak proto, že hlasy přísedících se sčítaly podle váhy úřadu³⁷⁾ a rytíři se ocitali v menšině, naopak v případě zástupce nižší šlechty mezi rozsudími mohli ve větší míře ovlivňovat znění nálezu.

³³⁾ Na nutnou potřebu právních pomůcek v tomto období upozorňuje R. U r b á n e k: „Bylo třeba zase se vžívat v pevné formy právního života a bylo to tím těžší, čím méně bylo prostředků k řádnému osvojení platných norem starého zvykového práva, neboť nebylo vlastně jeho souborů, odkud by jejich znalost bylo možno si rychle zjednat“. R. U r b á n e k, *ČD*, III, 3, str. 113–114. To, co je podáno v textu, nasvědčuje, že právní kodex Mikuláše z Hazmburka byl jedním z těchto nových „souborů starého zvykového práva“, které se snažily překlenout mezeru, způsobenou dlouhou sedisvakancí zemského soudu, zaviněnou husitským revolučním hnutím.

³⁴⁾ R. U r b á n e k, *ČD*, III, 2, str. 782 an., 801 an.

³⁵⁾ *AC*, IV, str. 448 an.

³⁶⁾ Tak Jiří z Poděbrad se odvolává na vyřešení této otázky v odkladu slibu poslušnosti papeži. R. U r b á n e k, *ČD*, III, 4, str. 357.

³⁷⁾ Za ochotnou pomoc v orientaci po právních problémech českého zemského práva je mou milou povinností poděkovat doc. Karlu Malému, který mi poradil v řešení některých sporných otázek, konkrétně zde zmíněné. Vyhrávala strana, kde byla většina hlasů, ale přihlíželo se k důležitosti úřadu. J. M a r k o v, *Kapitoly z dějin českého zemského zřízení*, XII.—XVII. století, Praha 1967, str. 293, též F. P a l a c k ý, *Pomůcky k poznání*, str. 441, nejlépe J. K l a b o u c h, *Staré české soudnictví*, Praha 1967, str. 182.

Můžeme usuzovat, že ve stanovisku panstva nebyla jen obrana jeho dosavadních privilegií, ale rovněž snaha vytlačit ze zemského soudu kališnickou šlechtu, jejímž hlavním podporovatelem tu byl Jiřík Poděbradský. O souvislosti tohoto zápasu s otevřeným vystoupením katolického panstva v jednotě Zelenohorské proti Jiřímu Poděbradskému pojednáme na jiném místě.³⁸⁾ Mikuláš z Hazmburka a celý rod Zajíců z Hazmburka byli tvrdí odpůrci revolučního husitství, což máme do-
svědčeno pro Mikuláše za doby husitského revolučního hnutí³⁹⁾ a pro Zbyňka, je-
ho nástupce v úřadě nejvyššího sudího, jeho účasti v odboji Zelenohorské jedno-
ty.⁴⁰⁾ Snad, ale zde jsme v říši hypotéz, se opírali o pomoc Oldřicha z Rožmberka,
který si dal vyhledat dokumenty právě pro otázku osazování zemského soudu
a krajských poprav.⁴¹⁾ Oldřich sám po svém ústupu do ústraní z vedení Strakon-
ické jednoty roku 1450 v zemském soudu nezasedal, v něm ho nahradil jeho syn
Jindřich z Rožmberka.

III. Vznik rukopisu — doklad posunu boje o sedání v lavicích do nové roviny?

Pokusíme se zodpovědět poslední otázku, jež nám zbývá, a sice, z jakého
důvodu byl náš původní poděbradský kodex opsán a kdo stál u zrodu tohoto opisu.
Je to vlastně nejtěžší problém, spojený s všestranným rozbořem tohoto pramene.
Do značné míry je řešení znemožněno absencí jakýchkoliv soudobých poznámek
z počátku XVI. století; pořizovatel opisu vůbec nestál o to, aby jeho jméno bylo
spojováno s takovým kaligrafickým dílem, jakým je náš rukopis. V každém pří-
padě je záhadou, proč nový pořizovatel se nehlásí ke svému dosti nákladnému
dílu. Vypadá to, jako by čtenářům rukopisu byla záměrně podsunována před-
stava, že se jedná o dílo poloviny XV. století.

Filigrány spolehlivě datují náš rukopis na počátek XVI. století, spíš v úzkém
rozmezí kolem roku 1519, neboť zmatky, vzniklé při rozvržení práce na jednotli-
vé složky a jejich špatné svázání svědčí o značném spěchu při opisování předlohy.

³⁸⁾ J. J u r o k, Zápas o zemský soud — jedna z příčin vzniku Zelenohorské jednoty? in: Husitský Tábor, 6—7, 1983—1984.

³⁹⁾ R. A n d ě l, *Husitství v severních Čechách*, Praha 1961, str. 43 až 62. To by se shodovalo s posto-
jem pořizovatele předlohy našeho rukopisu k osobě císaře Zikmunda: „Slavné paměti císaře Zik-
munda, krále českého, předka Vašie Královské Milosti a pána našeho milostivého“ na fol. 132r.
Když toto srovnáme s „šelmou ryšavou a Antikristem“ pramenů husitských, vidíme zde zcela od-
lišné stanovisko. Mikulášovi byl za husitské revoluce zničen jeho dům na Malé Straně u kostela sv.
Michala, na jehož místě později vznikla česká stavovská sněmovna. J. K e j ř, *České sněmy
husitské doby*, in: *Česká národní rada*, str. 48.

⁴⁰⁾ R. A n d ě l, cit. stud., str. 91n. Tam o rozsáhlém obléhání nejen Kostí, ale i dalších hradů rodu,
Hrubé Skály, Navarova, Trosek, přičemž všech dobyto mimo Frýdštejna r. 1469. Tento výčet
několika panství současně ukazuje rozsáhlost rodového majetku, který jeho majitelům dovo-
loval i zhotovování velmi nákladných rukopisů.

⁴¹⁾ AČ, III, 39. Srv. pozn. 33 v I. kapitole.

Zdá se tedy, že pořizovatel opisu byl v časové tísní buď z důvodu časově omezené lhůty půjčky původního kodexu, či se snažil dohotovit rukopis do určitého termínu. Bohužel zde jsme v říši dohadů. Přesto — a to proto, že je nezbytné upozornit na některé důležité momenty a souvislosti vzniku opisu právního sborníku Mikuláše Zajíce z Hazmburka, týkajícího se boje o sedání v lavicích přibližně v době, kdy došlo k vyrovnání šlechty s městy Svatováclavskou smlouvou roku 1517 a následujícím bojům mezi rožmitálskou katolickou skupinou panstva a skupinou šlechty, podporující krále Ludvíka Jagellonského — se domnívám, že jsem povinen zde předložit své vysvětlení vzniku opisu.

Vznik opisu bych spojoval s cíli strany rožmitálské, která zastupovala v první řadě katolické panstvo a snažila se ovládnout jak krále Vladislava, tak i krále Ludvíka. Jejím největším protivníkem byla strana, vedená zprvu knížetem Bartolomějem Minsterberským (zemřel 1515), později Karlem Minsterberským a opírající se v královské radě o dva rytíře: o velmi proslulého, horlivého obránce práv království proti šlechtické uzurpaci, Václava Rendla z Oušavy, a o sekretáře polského krále Zikmunda Jagelovce Procka Malého z Cetně. Jim se postupně podařilo dostat na svou stranu zásluhou knížete Bartoloměje Minsterberského i královská města r. 1513, která dosud úzce sledovala především své hospodářské zájmy.¹⁾ Nyní spor začal nabývat i politického charakteru, ale smrtí Bartolomějovou se zdálo, že strana Zdeňka Lva z Rožmitálu nabyla rozhodující převahy. Roku 1515 změnila zápisem Vladislava Jagellonce z 6. srpna 1515 ve svůj prospěch dosud rovnovážný poměr katolíků a utrakvistů na zemském soudě, proti čemuž podobojí, vedení Vilémem Kostkou, protestovali na sněmu v Hradci Králové roku 1516.²⁾

Po vyrovnání šlechty s městy Svatováclavskou smlouvou, která zejména vyšší feudalitu zbavila velkého nepřítele a přitom jí uvolnila ruce proti rytířstvu, což se projevilo naprostou superioritou zemského práva nad městským,³⁾ byly dány všechny předpoklady, aby magnátská klika Rožmitálova upevnila svoje klíčové postavení v zemi a ovládla mladého krále. Silně tu působil uherský příklad, kdy vyšší šlechta roku 1518 odstranila z vlády zemany a nižší šlechtu a zajala krále Ludvíka Jagelovce.⁴⁾

Domnívám se, že opis kodexu z boje o sedání v lavicích lze přičítat jen takovému prostředí, které mělo zájem navazovat na tendenci v něm ukrytou. Takový přístup lze očekávat pouze v magnátském okruhu straníků Rožmitálových, kteří přibližně

¹⁾ F. Palacký, *Dějiny*, Praha 1921, str. 1197.

²⁾ T ý ž, *Dějiny*, str. 1220 a 1223.

³⁾ Poměr sil mezi šlechtou a městy v letech 1515—1517 se neustále přikláněl na stranu šlechty. Proti smlouvě z roku 1515 stupňuje se ve Svatováclavské smlouvě tlak a převaha šlechty, což je patrné na některých změnách článků smlouvy z roku 1515 ve prospěch šlechty. K . M a l ý, *Svatováclavská smlouva, třídní kompromis mezi šlechtou a městy z r. 1517*, AUC 1955, Philosophica XIV, 1, 2.

⁴⁾ F. P a l a c k ý, *Dějiny*, str. 1236.

v letech 1514 až 1521, tedy v posledních letech panování Vladislavova a prvních nástupu Ludvíkova, usilovali ovládnout zemské úřady katolíky a proměnit České království ve stavovskou republiku v čele se šlechtickou aristokracií. Tento tlak, vrcholící v letech 1515—1518, byl postupně od roku 1517 paralyzován opět vzrůstajícím významem sporů náboženských, pod jejichž vlivem se rozpadla jednota většiny panstva.⁵⁾ Do popředí vstoupily spory katolíků a utrakvistů, podporovaných postupně stále více luterány, kteří se stali předmětem silného útoku katolíků. Rozpoutal se v podstatě boj proti výsledkům evangelické reformace. Jestli roku 1523 měli podobojí (v Praze stál v jejich čele městský primas Jan Hlavsa z Liboslavě) blíže k luteránům, po vypuknutí německé selské války se výrazně distancovali od revolučních evangelíků a došli až ke spojení s katolickou reakcí roku 1525, vedeni pražským primasem Paškem z Vratu a administrátorem dolní konzistoře Havlem Caherou.

Znamenalo by to, že boj o sedání v lavicích pokračoval ve druhém desetiletí XVI. století v poněkud jiné rovině, jako boj katolické magnátské skupiny Zdeňka Lva z Rožmitálu a Petra z Rožmberka o ovládnutí zemských institucí, v tom i zemského soudu. Tato situace by do určité míry mohla probudit zájem o staré doklady držení zemského soudu pány a dát popud k opisu právního sborníku Mikuláše z Hazmburka.

Tyto důvodné předpoklady se zdá potvrzovat to, co víme o vztahu pánů z Rožmitálu k pánům z Hazmburka. Citujme Augustina Sedláčka: „Zajíci byli jednoho rodu s pány z Rožmitálu a nejbohatší jich strýci.“⁶⁾ Oba rody si vzájemně vypořádávaly ve svých těžkých chvílích, kdy běželo o ochranu rodového dědictví. Tak když zemřel slavný Lev z Rožmitálu, jehož sestru Johanku měl za manželku Jiří z Poděbrad, a který se proslavil v čele druhého mírového poselstva, jež neslo plán spolku křesťanských panovníků v Evropě, vždy stál při Jiřím a založil moc a bohatství rodu, tak nezletilému Zdeňku Lvu z Rožmitálu v letech 1485—1489 poručnikoval jeden z bývalých vůdců Jednoty Zelenohorské Jan Zajíc z Hazmburka.⁷⁾ Obdobně po smrti tohoto bývalého jednotníka roku 1497, který spojil majetky obou větví svého rodu, kostské i budyňské, jež odkázal Mikuláši z Hazmburka poslední z pošlosti budyňské, Zbyňek Zajíc z Hazmburk; jeho synovi Janovi byl ustanoven za poručníka výše jmenovaný Zdeněk Lev z Rožmitálu, jenž za vyrovnání dluhů z válek prodal hrady Kost a Trosky nejvyššímu kancléři Janu ze Šelmberka.⁸⁾ Při tomto prodeji je docela možné, že se Zdeněk Lev neváhal obohatit na cizí účet. Rod pánů z Hazmburka od té doby již nikdy nenabyl své moci, jako ve XIV. a XV. století, zatímco rod pánů z Rožmitálu se ocitl na vrcholu své slávy.

⁵⁾ Tak roku 1522 od Zdeňka Lva z Rožmitálu odpadli Vilém Švihovský z Riesenburka, Albrecht z Gutštejna, Václav Koláček z Kolovrat a mnozí jiní. F. Palacký, *Dějiny*, str. 1254.

⁶⁾ A. Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze*, XI, str. 176.

⁷⁾ T ý ž, cit. dílo, XI, str. 182.

⁸⁾ T ý ž, cit. dílo, X, str. 88.

Náš rukopis je současný s mnohými právními rukopisy, vzniklými v téže době, např.: právním kodexem hořovickým z počátku XVI. století, rukopisem talmberským z roku 1510, rukopisem Gersdorfským z roku 1520⁹⁾ a právním sborníkem Mistra Brikcího z Licska¹⁰⁾ z první čtvrtiny XVI. století, ale málokterý z tohoto množství právních rukopisů je spjat s politickými zápasy doby tak silně, jako náš rukopis, který do nich i zasahuje.

Podobného charakteru jako náš rukopis ve své části výpisů z desk zemských je Očedělicova sbírka Registrum na dávní zřízení zemská a z roku 1494 Nálezové práv zemských, které vydal J. Čelakovský¹¹⁾ a výpisy, které vydal F. Palacký.¹²⁾ Čelakovský hodnotí funkci takových souborů právních nálezů: „časem podle těchto rejstříkův některý úředník buď soudu zemskému neb desk pořizoval obšírnější pomůcky a návody za tím účelem, aby nalezené právo zemské, jak bylo v knihách vyšších soudů obsaženo, v té neb oné formě mohlo se státi lidem přístupnější.“¹³⁾

Nutno upozornit, že rožmitálské straně nestačily ani právní výdobytky, dosažené českým panstvem ve Vladislavském zřízení zemském, protože roku 1520 bez svolení krále Ludvíka prosadila další změny zemského zřízení a vložila je do desk zemských.¹⁴⁾ Právě v souvislosti s touto akcí mohl být pořizen opis našeho rukopisu ze starší poděbradské předlohy, který mohl být jednou z pomůcek pro další zamýšlené cíle magnátské skupiny ohledně zemského soudu. Tento opis mohl vedle Zdeňka Lva z Rožmitálu pořídít i tehdejší zemský sudí Jiří Bezdrůžický z Kolovrat, straník Rožmitálův, jenž mohl právní sborník Mikuláše z Hazmburka najít v materiálech zemského soudu¹⁵⁾.

V letech 1523—1525 z Ludvíkova podnětu pracovala stavovská komise z řad pánů, rytířů a měšťanů v čele s knížetem Karlem Minsterberským, která připravovala revizi Vladislavského zřízení zemského v době, kdy Zdeněk Lev z Rožmitálu musel dočasně opustit politickou arénu, ba dokonce byli on a jeho strana

⁹⁾ I. M a r t i n o v s k ý, Vladislavské zřízení zemské, Praha 1975, dipl. práce, str. 532. Tam rozebrány další právní rukopisy, pocházející z druhé poloviny XV. století, umístěné převážně v Knihovně Národního Muzea a Univerzitní knihovně v Praze. Podobně u Emlera hlavní rukopisy s výpisy z desk zemských (je jich ke třiceti), u Čády výčet rukopisů, podávajících verze knihy Ondřeje z Dubé (snad ještě více), u Palackého některé rukopisy s výpisy v AČ, II. apod.

¹⁰⁾ J. J a n á č e k, Nově nalezený právní sborník M. Brikcího z Licska, ČSČH, V, 1957, str. 137.

¹¹⁾ J. Č e l a k o v s k ý, Knižky nálezů soudu zemského a komorního z první polovice XVI. stol., AČ, XIX, Praha 1892.

¹²⁾ F. P a l a c k ý, Výpisky právní a soudní ze starých desk zemských království českého, AČ, II, Praha 1842.

¹³⁾ J. Č e l a k o v s k ý, Knižky nálezů, str. 476.

¹⁴⁾ F. P a l a c k ý, Dějiny, str. 1238. V r. 1520 se dokonce v Čechách schylovalo k občanské válce mezi oběma stranami.

¹⁵⁾ Mírnou podporou tohoto řešení pořizovatele opisu poděbradského kodexu je v celém rukopise jediná záměna jména šlechtice v knize Ondřeje z Dubé Miklase ze Zbraslavic za Mikuláše Kolovrata z Braslavic (viz str. 39).

¹⁶⁾ I. M a r t i n o v s k ý, cit. práce, str. 396.

pohnání k zemskému soudu.¹⁶⁾ Bohužel nevíme čeho a v jakém směru se revize dotkla, ani z jakých přestupků byl Zdeněk Lev poháněn, což by nás mohlo velice zajímat vzhledem k našemu rukopisu.

Závěr

Rukopis vyšehradské kapituly sign. Kvš 374, dotud svým obsahem neznámý, lze podle vlastnických přípisů vysledovat až k vyšehradskému děkanovi a svato-vítskému knihovníkovi T. A. Berghauerovi, z jehož pozůstalosti se pravděpodobně dostal po roce 1760 do nynějšího fondu. Paleografickým rozbořem jsem ho datoval na přelom druhého a třetího desetiletí XVI. století, na základě vývoje nekaligrafické větve české bastardy, již je rukopis psán. Tuto dataci potvrzuje stáří psací látky, určené s pomocí filigránů: dvou s korunou podle G. Piccarda typy XIII 6 a XIII 17, vyrobených v letech 1500—1524 a 1500—1522 a jednoho s volskou hlavou typu XVI 74 z Markgröningen z roku 1519. Datace počátku XVI. století, nejpravděpodobněji z let 1518—1520, nebo i širě dvacátých let, je v ostrém rozporu s obsahovým složením rukopisu, které zaujímá písemné památky z doby předhusitské, husitské a uzavírá se dobou poděbradskou, přičemž přináší neznámé prameny, v první řadě list českého panstva králi Jiřímu z Poděbrad z let 1458—1460, třicet nových výpisů z desk zemských z let 1337—1455 a neznámou listinu krále Václava IV. z 9. října 1398 (tyto prameny budou vydány v příštím čísle PHS).

Z pořizovací formule nejvyššího sudího Mikuláše Zajíce z Hazmburka (v úřadě 1435—1456) na fol. 116v dospíváme k závěru, že náš rukopis je opisem z let 1518—1520 právního kodexu Mikuláše z Hazmburka, sepsaného mezi léty 1454—1460 z větší části písařem menších desk Václavem, snad totožným s Václavem Andreae.

Zjistili jsme, že první část právního kodexu měla být právníckou příručkou pro obnovený zemský soud roku 1454, který po více jak třicetileté přestávce, kdy v době husitského revolučního hnutí a bezvládní „desky nešly“, začal znovu fungovat. Tato právnícká příručka obsáhla právní knihu Ondřeje z Dubé, Rožmberskou knihu, Řád práva zemského a nález zemského soudu ze 7. července 1454. Znění právní knihy Ondřeje z Dubé a Rožmberské knihy rozšiřují počet verzí těchto památek staročeského práva, neboť jejich různocnění nejsou zachycena v Brandlově ani Čádově edici. Zároveň s určováním jejich filiace jsme dospěli ke stanovisku, že obě vznikly nebo byly pořizeny ze starší předlohy, kolující ve východočeském prostředí, nebo do něj v původním kodexu aktualizované. Tato předloha nebo aktualizace potvrzuje existenci poděbradské předlohy našeho rukopisu před rokem 1500, kdy by tyto úpravy Vladislavským zemským zřízením antikvovaných právních knih již neměly právní význam.

K této první části se připojuje první skupina výpisů z desk zemských, zachycující většinou soudobé nálezy zemského soudu z let 1454—1457, které byly do naší

předlohy zapisovány současně s relací k deskám. Zmíněná právní příručka s první skupinou výpisů je neobyčejně důležitá při zkoumání charakteru znovuoobnovené feudální české monarchie, jak na to upozornil J. Kejř, a zřetelně ukazuje, kterým směrem se upřel hlavní zájem vysoké feudality v době po husitských válkách.

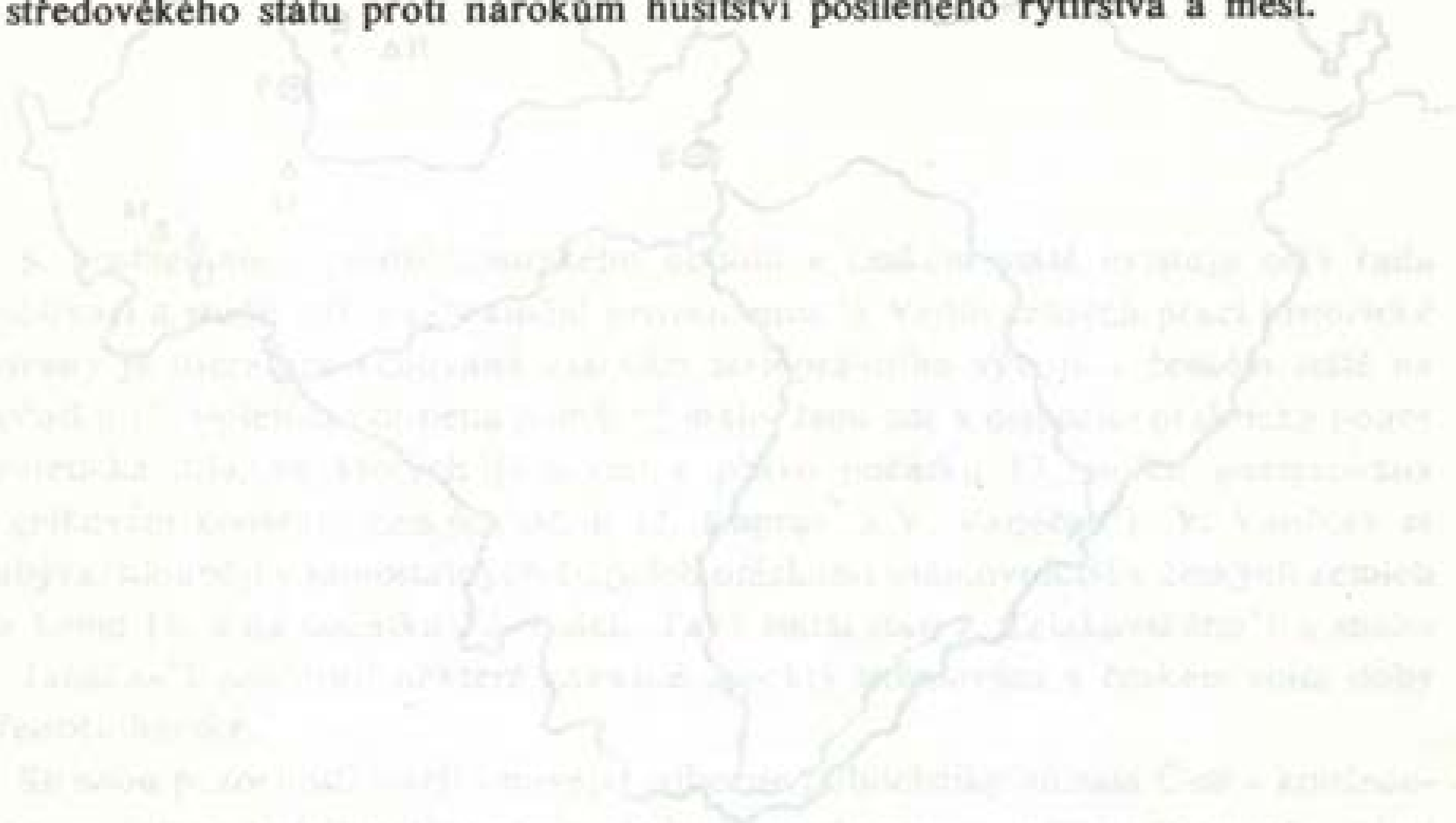
Druhá, politicky zaměřená část, úzce souvisí s bojem o sedání v lavicích. Klíčem k této části je list českého panstva králi Jiřímu Poděbradskému, žádající odstranění rytířů ze zemského soudu. Vznik této části právního kodexu Mikuláše z Hazmburka byl podmíněn rozhodčím výrokem z 27. února 1456, podle kterého obě sporné strany měly do čtyř let předložit doklady ze svých listin a výpisů z desk zemských o držení zemského soudu buď pány, či nižší šlechtou v době předhusitské. V naší předloze máme zachyceny nároky českého panstva, opírajícího se o majestát císaře Zikmunda z 26. ledna 1437, který je zde tendenčně podán, stejně jako výběr výsadních listin, vydobytých panskou jednotou na českých panovnících; chybí listina z 14. 8. 1401, která pod „zemany“ zahrnovala veškerou dědičnou šlechtu. Důkazy o vedení zemského soudu jen českými pány podávají latinské výpisy z desk zemských; české překlady výpisů mají srozumitelně seznámit převážně se způsobem vynášení rozsudků a chodem zemského soudu, objasnit, jak a kým se právo nalézalo, t. j. sloužit jako právní vzory. Mezi neznámými výpisy jsou nejcennější nejstarší latinské z let 1337—1365, jež jsou patrně přímo opsané ze zemských desk, z českých jsou nejvýznamnější ty, které se dotýkají zápasu krále Václava IV. s panskou jednotou, (spor o hrad Žitvín, odboj šlechtických škůdců r. 1406, výnosy z kláštera sv. Jakuba r. 1402). Využití výpisů ze zemských desk jako politického prostředku v zápase mezi stavy i panovníkem je v Čechách (viz srovnání se soudobými právními kodexy z Univerzitní knihovny i knihovny Národního muzea) a ve střední Evropě (podle upozornění doc. S. Russockého) věcí úplně neznámou. Politicky zaměřená část právního kodexu Mikuláše z Hazmburka vznikala pravděpodobně v letech 1456—1460 a váže se k listu českých pánů králi Jiřímu z Poděbrad, který byl zvolen 2. března 1458.

Tento list je dokladem snah panské skupiny, dosáhnout spojení s panovníkem a zabezpečit si jeho prostřednictvím výsadní postavení v centrálních institucích. Jiří z Poděbrad, který od roku 1454 v zápase o zemský soud neustále s důslednou vytrvalostí a obratností posiloval svou poděbradskou stranu, mohl roku 1460 učinit formální ústupek panstvu tím, že přenesl vynášení potazů pouze na ně, neboť současně na soudu rostla moc královského prokurátora, který se v tomto orgánu stal představitelem královského absolutismu.

Nejtěžším problémem, spojeným s všestranným rozborem, je určení pořizovatele vlastního rukopisu z počátku XVI. století. Zdá se, že zájem o právní kodex Mikuláše z Hazmburka vzbudily opět boje o zemský soud (t. j. korunní radu) mezi katolickou rožmitálskou magnátskou klikou a králi věrnou šlechtou. Nového pořizovatele ztotožňují se Zdeňkem Lvem z Rožmitálu, který měl k Hazmburkům velmi blízko. Víme o Rožmitálově pokusu maximálně se zajistit úpravou zem-

ského zřízení roku 1520, stejně jako o revizi v nejvyšších zemských institucích, prováděné proti Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Vcelku lze předlohu našeho rukopisu z poloviny XV. století zařadit mezi díla, snažící se navázat spojení s předhusitským politickým životem a znovu budovat „stavovskou“ feudální kulturu, vážně otřesenou husitstvím. Předhusitské právní kodifikace a výsady byly v tomto případě využity vysokou šlechtou k jejímu kořistnickému boji o opětovné politické ovládnutí vrcholných institucí českého středověkého státu proti nárokům husitství posíleného rytířstva a měst.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

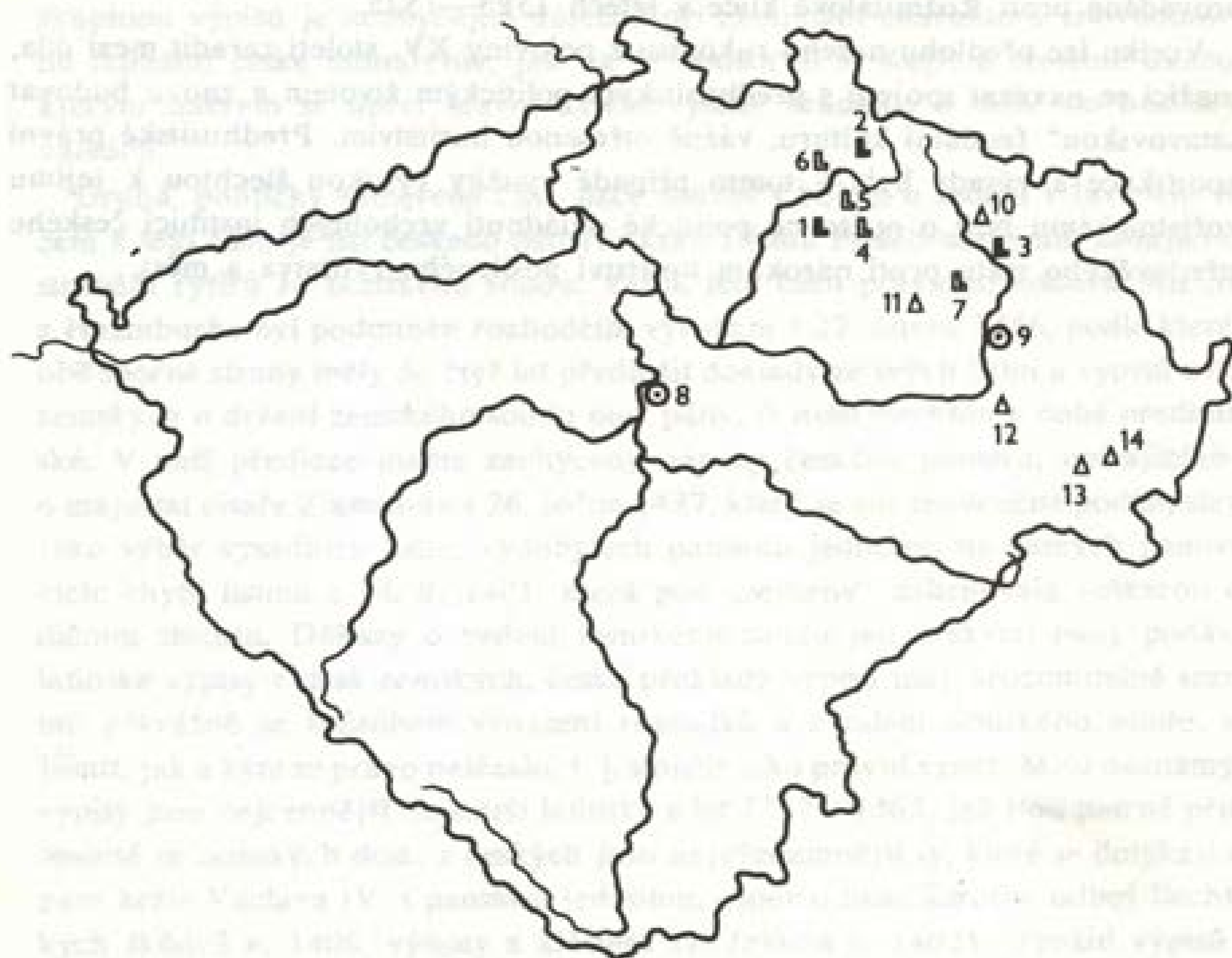
Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Podle předlohy z roku 1520, která je v rukopisech z roku 1523—1525, byla provedena revize klíče Rožmitálově klíče v letech 1523—1525.

Vysvětlivky k mapě:

- — hrady vlastněné Mikulášem Zajícem z Hazmburka (zemř. 1459)
- ▣ — hrady získané Janem Zajícem z Hazmburka (zemř. 1497)
- ⊙ — význačná města
- Δ — místa, do kterých jsou v rkp. aktualizovány nové predikáty šlechtických osob

1. — Kost	8. — Praha
2. — Navarov	9. — Hradec Králové
3. — Choustníkovo Hradiště	10. — Hostinné
4. — Trosky	11. — Žlunice
5. — Hrubá Skála	12. — Mnětice
6. — Prýdštejn	13. — Moravany
7. — Vřešťov	14. — Roudnice